ماجەرای دختۆر کاکۆی سەگەوان … عەبدولڕەحمان فەرهادی

لە شەڕی ناوەخۆی کوردستان، کە حیزبەکان هیچ نەما بە یەکتری نەکەن و تەنانەت دڕندەیی هەندێك لە چەکدارانی کورد بەرانبەر یەکتر، گەیشتە ئەوەی گەر یەکێکیان بە دیل لەلایەن حیزبە ڕکابەر و دوژمنەکەی گیرابا، لەو دیلانە هیی وایان تێدا بوو کە بە پرێمز گونیان ئاگر دەدرا، ئەم ئازارە وەحشیانەیان لەناو خۆیاندا ناو نابوو (گونتەقێنی)، زۆر لەو دیلە داماوانە بەو هۆیەوە گۆڕبزر کران و ئێستاش داکوبابیان چاوەنۆڕی هاتنەوەیانن، تەنانەت جاری وا بووە زەلام بە نوێژی نیوەڕۆ لە جادە دەگیرا و دواتر تا هەتایە شوونبزر دەکرا، ئەو ڕۆژانە بیرم لەوە کردەوە کە من پیاوی چەکداری و شەڕوشۆڕ نیم، بۆیە واچاکە چارەسەرێکی خۆم بکەم و بەو بڕە دۆلارەی گلمداوەتەوە، خەمێکی پیاوانە لە خۆم بخۆم و باشترین چارەسەریش ئەوەیە بۆ دەرەوەی وڵات تێیتەقێنم و خۆم لەو شەڕەسە و سەگوەڕەی نێوان هێزە سیاسییەکان قورتار بکەم، تا ئەوکاتەی لایەك بە لایەك دەبێ، چجای من کە لە حیزبێکم لە دونیادا پایدێسی کردووە و مێدڵی لە هیچ قوژبنێکی گۆی زەویدا نەماوە. ئەو حیزبەی من لێیم، جاران بە یەك فیکە دەیتوانی بە ملیۆن لە لایەنگر و هاووڵاتییان بێنێتە جادە، کەچی ئەمڕۆ بە هەزار ناری عەلی پێی ناکرێ پازدە کەس کۆکاتەوە. بیرم دەکردەوە کە لەم ڕۆژگارەدا قەتوقەت بەهۆی حیزبەکەمەوە ناگەمە هیچ.. ئەوەبوو بۆ ڕۆژی دواتر خۆم و پاییزە ی هاوسەرم بڕیارماندا سەری خۆمان هەڵگرین و بۆ ئەوروپا هەڵێین. چەند ڕۆژ دواتر هەموو کەلوپەلەکانی ماڵەوەمان تەحس و نەحس کرد و بەشێکیانمان هەرزانفرۆش کرد و هەندێکیشیانم بەخشی، کتێبەکانیشم تەسلیمی ماڵی خەزوورم کرد و لە هەورەبانی ماڵەوەیان شوێنێکی تەقەتیان بۆ کردنەوە. هەفتەی پاشتر گەیشتینە سەر سنوور و چەند ڕۆژ دواتر بەو پارەیەی هەمانبوو، بەهۆی قاچاخچییانەوە زۆر بە زەحمەت گەیشتینە ئەوروپا. لە ڕێگاکە ئەوەندە بە پێ ڕۆیشتبووم، پێڵاوەکەم هەلا بە هەلا ببوو، ڕۆژانی سەرەتا کە لە بەلجیکا گیرساینەوە، هەستم بە نامۆییەکی کوشندە دەکرد و باری دەروونیم خەریك بوو مێشکم تێکوپێك بدات، لا کولانەیەکیان دابووینێ و تێیدا دەژیاین، سەگ بە حاڵمان نەبوو، ناز و نیعمەتی هەولێر لەکوێ و ئێرە لە کوێ! هاتنە دەرەوەکەم لە کوردستان زۆری پەشیمان کردمەوە. بیرم دەکردەوە، باشە من بۆ وا

لەخۆم تێکدا؟ چما لەوێ لای خۆمان کۆماسییەکم هەبوو؟ ئەندامێکی بەرزی حیزب و خاوەن پاسەوان و ماڵوحاڵێکی ئاوەدان و تا ڕاددەیەك لە ناز و نیعمەت.

ڕۆژ هەبوو خەریك بوو لە دەردەسەرییان بتەقم. نیوەڕۆیەك دوای ئەوەی بە حاڵ توانیم پارەی پێڵاوێکی ئاسایی پەیدا بکەم و لەو دەوروبەرە ئەو خەمەشم لە کۆڵ کردەوە، خۆم و جلی شڕ و وڕ و پێڵاوی تازەم لە گەڕەکی جامخانەکان خەریکی گەڕان و سووڕانی بێهودە بووم، ئەو جامخانانەی کە ژنانی ڕووتیان تێدا ڕاکشاوە و چاوەنۆڕی موشتەریی بەزم و ڕەزمی سێکسین، من پارەیەکی وام پێ نەمابوو کە بەشی ئەوە بکا حەزی گڕگرتووی ئاگردانی نێوگەڵم دامرکێنمەوە، بەڵام زۆرجاران لەنێو ئەو کوچە و کۆڵانانە بۆخۆم نەفەسێکی پێ چێژم وەردەگرت. ئەو نیوەڕۆیە لە لاکۆڵانێکی کشوماتدا ئەسعەدی برادەرمم ڕووبەڕوو بووەوە، کە لە مەکتەب پێمان دەگوت (ئەسعەد چلودوو چلودوو). ئەسعەدم لە حەفتاکانەوە نەبینیبوو، ئەو کوڕی پیاوێکی خواپێداو بوو و لە ژیانیدا ساردی و گەرمیی نەچەشتبوو، زۆریش شارەزای ئەم وڵاتە بوو و زمانەکەیشیانی بە تەواوی دەزانی، ئەو ساڵانێکی زۆر بوو هاووڵاتیی ئەوێ بوو. شەوەکەی لە مەیخانەیەکی شەومەستان دەعوەتی ئەو بووم و بەیەکەوە خۆشمان ڕابوارد و تا مڵ بووین هەڵمانقوڕاند. ئەسعەد بۆ ئەوەی لەو بێ پارەیی و بێکاری و لاتوپاتییەم ڕزگار بکات، ئەلهەقی پیاوانە هاتە دەست و توانیی بە هانامەوە بێت. ئەو دەیزانی کاتی خۆی من لە مەکتەب چەند زیت و زرنگ بووم، بۆیە چەند پێشنیازێکی بۆ کردم کە یەکێکیان خوێندنی دوکتۆرا بوو و یەکی تریشیان پاسەوانیی سیفێکی پڕ لە سەگ بوو بە مانگانەیەکی باش، ساحێب سیف دەوڵەمەندێکی تورکی برادەری خۆی بوو. کۆڵێ خۆشحاڵ بووم بە دیتنەوەی ئەسعەد و خەریك بوو کەمێك لە خەمۆکییەکەم دادەمرکا، بۆیە دەمودەست پێشنیازی دووەمیانیم پەسەند کرد و بۆ ڕۆژی دوایی بوومە پاسەوانی سەدان سەگی جۆراوجۆر، تووتکە سەگ و سەگی لمووز بەرانانی و دڕەسەگ و سەگی سیفەت تاژی و گەماڵ و گێردەی گوێ شۆڕ و قەپێز تەشوولەیی و سەگی قژن و سەگی کلك خەنەیی و سەگی سەروگوێلاك پر مۆڕە و سەگی کلك قوت و دەیان جۆری تر، جاری وا بووە لەگەڵیاندا دەکەوتمە قرووسکە قرووسك و کتومت وەکوو ئەوان دەحەپیم، ئێستاش باوەڕ ناکەم کەس هەبێ وەکوو من جوان بقروسکێنێ، حەپینەك دەحەپیم گەر تەماشات نەکردبام و تەنیا گوێت لە دەنگم بگرتبا، هەر کتومت حەپەی گەمبۆڵەکانی پشدەر، ئەوەندە متووی سەگ ببووم کە زۆرجاران لەگەڵیان بە قسە دەهاتم و دەمتوانی لە هەموو مەبەست و حەز و خولیایەکیان بگەم. زۆرجار لەوێ بە تەنیا لاسایی سەگەکانم دەکردەوە

و دەگەوزیم و یاریی سەیر و سەمەرەم لەگەڵدا دەکردن. ئێوارەیەکی کۆتایی هەفتەی یەکەمی کارەکەم لە گۆڕەپانی سیفەکە و لەنێو سەگاندا دەخولامەوە، ئەسعەدم لێ بەژوور کەوت و باسوخواسی خوێندنەکەمی لەگەڵ هێنایە گۆڕێ، منیش ڕام وابوو کە ناتوانم بخوێنم و کار بکەم، تاقەتی خوێندنم نەبوو و پرۆژەکەیم بەلاوە چیایەکی هەزار بە هەزار بوو، پاشان دووئیشیم بەلاوە زەحمەت بوو. ئەو سوور بوو لەسەر ئەوەی بخوێنم و بۆ هەندێش زانکۆیەکی بۆ دۆزیمەوە کە نە خوێندن و خۆ هیلاککردنی دەویست، نە پارە و پوولێکی وا کە نەتوانم دەستەبەری بکەم، وەعدیشی دامێ کە هەر کات پێویست بکات، هاوکاریم بکات. ئەوەبوو یەکشەممەی دواتر چووینە سەرۆکایەتییەك لەو زانکۆیانەی کە ئێستا لێرە ناویان ناون زانکۆی علووج، ئەوکات لێرە لەم جۆرە زانکۆیانە نەبوون، کەچی هەنووکە پڕە لە زانکۆی ئەهلی و علووج کە قوتابییانی تێدا ساقیت نابن و شتێکیشی لێ فێر نابن، ئەی نابینی خەریکە لە کووچە و کۆڵانیش کۆلیژ و بەشەکانی قانوون هەن؟ چما نەتبیستووە کۆلیژی قانوون لە بەحرکەش هەیە؟ هەمووجار حاجی حەمیدی ئامۆزام، شەکرە عەنتیکەکانی دەشکاند و دەیگوت بە شەرەفم شەق لە تەنەکە و حاویەی زبڵی بەر دەرگای هەر ماڵێك و تەنانەت لە قوونی کەر هەڵدەی، خەریجی قانوون دەردەپەڕن، جا چتێ خەریج؟ خەریج بە شەرتی کۆڕێی لە قانوون. کۆڕەوار و نەزان.

سەرۆکی زانکۆکە زۆر پیاوانە پێشوازیی لێ کردین و هەر ئەو ڕۆژە ناوی خستمە نێو لیستی وەرگیراوان لە یاسای نێودەولەتی، ئاگاداریشی کردمەوە کە چاوێکم لێیان بێت و ناوەناوە بەسەریان بکەمەوە، من لەوە نەگەیشتم، پاشان ئەسعەد تێیگەیاندم کە پێویستە مانگێ یەکدوو جار دیارییەکیان بۆ ببەم. هەفتەی دوو ئێواران بۆ ماوە سێ سەعاتان دەچوومە زانکۆی گۆرین، هەفتەی سێیەمی دەوام کردنم بوو کە پرۆفیسۆری سەرۆك بەش بەدوایدا ناردم و تێیگەیاندم کە پێویستە ناوونیشانێك بۆ تێزی دوکتۆراکەم دیار بکەم ، ڕۆژی دواتر لەسەر پێشنیازی ئەسعەد، ئەم ناوونیشانەم تەسلیم کردن (بارودۆخی دابەشکردنی کوردستان بەدەست کۆڵۆنیالیزمەوە)، مانگێك دواتر پرۆفیسۆرێکی گەنجی ناو زانکۆکەمیان بۆ کردم بە سەرپەرشتیاری تێزەکەم کە لە ژیانیدا ناوی کوردستانی نەبیستبوو، ئەسعەد چاکەی ئەوەشی بەسەرمەوە بوو کە هاوکارێکی هەولێریی خۆی ڕاسپارد کە دەستی نووسینی هەبوو تا تێزەکەم بۆ بنووسێت. لەگەڵ هاوڕێ سەرپەرشتیارەکەم، زۆرجاران بەیەکەوە پیاسەمان دەکرد و تەنانەت جارجارە لە گەشت و سەیرانان بەیەکەوە تا مێ دەبووین دەمانخواردەوە و من نەمدەهێشت ئەو بە خەونیش هەست بە

تەنکبوونەوەی گیرفانی بکات، بۆیە بوو بە هاوڕێیەکی گیانی بە گیانی و وای لێ هات کە زۆر هاتوچۆی ماڵەوەشی دەکردم، پێوەندیەکەمان هیی مامۆستا و قوتابی نەبوو، هەردووکمان شارەزای سێ و تۆی یەك بووین، ئێستاش جارجارە وەك دۆستیکی دێرینی کورد و کوردستان لە لایەن بەرپرسە گەورەکانەوە، وەك میوانێك پێشوازیی لێ دەکرێت، هەرکە بە میوانیش دێت، ئاگاداری منیش دەکرێتەوە و بەشداریی دانیشتنەکانی دەکەم. ئێوارانیش لەناو سەگە خۆشەویستەکانم تا درەنگانی شەو و تا نۆبەتە پاسەوانیم تەواو دەبوو، خۆم دەخافڵاند. ئەمە بوو بەرنامەی ڕۆژانەی ژیانم تا ئەو کاتەی کە سێەی دوکتۆراکەم هات، بۆیە ماوەی چەند ڕۆژێك لەگەڵ هاوکارەکەم خەریکی شتێك بووین، ناومانانا تێز. قەتم لە بیر ناچێتەوە، شەوی بەر لە بەخشینی دوکتۆراکەم کە هەمیشە ئەو جۆرە زانکۆیانە بەخشینی بڕوانامەکانیان بۆ جەلسەی گفتوگۆ و هەڵسەنگاندن و ئیمزا و میمزا، بەڵکوو ئێوارەکەی لە ئاهەنگێکی کێك و میوە خواردن و سەما و مۆسیقادا بڕوانامەکان بە کۆمەڵ دەبەخشرێن و دوای فیکە و چەپڵە لێدان دەبیت بە دوکتۆر و ئاوێ بێنە و دەستان بشۆ. شەوی دواتر کە دوکتۆرام وەرگرت، لە سیفەکەدا لەناو سەگاندا ئەوەندەم قرووسکاند خەریك بوو دەنگم دەنووسا، تەنانەت سەگەکان ناوەناوە بە سەرو ڕوخساری سوڕماوەوە تەماشایان دەکردم کە قەتیان وا نەبینیبووم. بیرمە ئەو شەوەی بوومە دوکتۆر، شەرەفخانی بەدلیسیم هاتە خەونێ و زۆری قەشمەری بە تێزەکەم کرد و ئامۆژگاریی کردم کە مێژووی بەرباد و شێواوییەکانی ناویی چاك بکەمەوە یان ئەوەتا دوای وەرگرتنی بڕوانامەکە، تێزەکەم بشارمەوە و تا دونیا دونیایە نەیدەمە دەست کەس و نەیەلم حەشتەبای خواش بیبینێ و قەتوقەتیش چاپی نەکەم، بڕواش ناکەم کەسێ لە کوردستان زمانی نووسینی تێزەکەم بزانێ تا بتوانێ وێرانە و قەشمەڕجارییەکانی ناویی ئاشکرا بکات. لێگەڕێ با بڕوا و لە وڵاتی ئێمە دوکتۆرا یەعنی دوکتۆرا و بڕایەوە، ڕۆژەکەی بیرم کردەوە و بە خۆمم گوت هەی ئەحمەق، بۆچی خۆت بە خەون و خەیاڵان خەریك دەکەی؟ هەی گەمژە؟ چما هەر کاتێ بچییەوە، بە دوکتۆر بانگ ناکرێی؟. ئێوارەکەی تەحسینی برام تەلەفۆنی بۆ کردم و لە هەواڵی بڕوانامەکەمی پرسییەوە و گوتی هەڤاڵانی حیزب و هەموو خزم و دۆستان عەوداڵی هەواڵەکەن. ئەرێ چیت بەسەر هاتەوە؟ پێیم ڕاگەیاند کە تێزەکەم وەکوو خۆی و بە پلەی نایاب پەسەند کراوە، تەحسین داوای زانیاریی زۆتری لێ کردم تا هەواڵەکە لە ڕۆژنامەکان وەك ڕووداوێکی مەزن و وەرچەرخێنەری بارودۆخ بڵاو بکاتەوە، ئەوەبوو هەفتەی دواتر هەموو ڕۆژنامەکان بە وێنەی ڕەنگینی خۆمەوە باسیان لە گرنگیی تێزەکەم بۆ دواڕۆژی

کوردستان و دەنگدانەوەی لە سەرتاپای گۆی زەوی کردبوو. بڕواتان هەبێ کە تەحسین وێنەی هەواڵەکەی بۆ ناردم و دواتر کە خوێندمەوە‌، ئیستێکم کرد و هۆپەکم لەخۆم زانی! چما من ئەوەم کە میدیاکانی وڵاتەکەم باسم دەکەن؟ بۆیێ بڕیارمدا دوو دەستە قاتی پێرکاردن و دەستەیەك بۆینباخی نایاب و چەند قۆندەرەی پڕ باقوبریق و بۆنێ مارکەی جیهانی و کەلوپەلی تر بکڕم و سەرەتای مانگی ئەیلوول بگەڕێمەوە و کارێك بکەم بە بایەخەوە پێشوازیم لێ بکرێ. بەر لە گەڕانەوەم بە مانگێك دانەیەکی مۆرکراوی بڕوانامەکەمم بە هاوڕێیەکمدا بۆ تەحسین نارد تا تەسلیمی بەشی بڕوانامەکانی وەزارەتی خوێندنی باڵای بکات، بۆ ئەوەی مۆری بکەن و بە ڕەسمی پشتڕاستی بکەنەوە و بڕوای پێ بھێنن، مانگێك دوای ئەوە تەحسین تەلەفۆنی بۆ کردم و پێی ڕاگەیاندم کە لیژنەیەك لە وەزارەتەکە بڕوایان بە دوکتۆرانامەکەم نەهاتووە. بەویان ڕاگەیاندبوو کە ئەو زانکۆیەی بڕوانامەکەی داوە، زانکۆی جەڵەبی و بێ بڕوا و متمانەن. کە ئەمەم بیست، لە داخان مووی سەرم ڕەپ ڕاوەستان و چاوم چووە پشتی سەرم. بیرم کردەوە کار وا بڕوات، ڕیسەکەم لێ دەبێتەوە‌ بە خوری، ڕۆژی دواتر تەلەفۆنم بۆ یەك لە برا بەرپرسەکانی وەزارەتەکە کرد و ماوەی سەعاتێك مشتومڕمان بوو و دواجار بڕوایان نەهات کە دوکتۆراکەم تەواوە. سەروبەندی ڕێککەوتننامەی واشنگتۆن بوو لە نێوان هەردوو زلەێز و هەردوو لا بەڵێنیان بە هەڤاڵانمان دابوو کە بۆ پێکهاتەی حکوومەتی تازە، لایەك لە ئێمەش بکەنەوە، بۆیێ کاروبارەکانی خۆم ڕێکخست و دە ڕۆژ دواتر بلیتی ئەستەنبۆڵم بڕی تا لەوێوە بگەڕێمەوە وڵات. هەواڵم ناردەوە کە سبەی سەعات چواری ئێوارە دەگەمەوە سەر سنوور. ئەوەبوو لە گەڕانەوەمدا هەڤاڵێکی زۆری خۆمان لەسەر سنوور لە پێشوازیمدا بوون و کە چاوم بەم هەموو دۆستە ئازیزە کەوت، ماندووێتیم لەبیر چۆوە و ڕۆژی دواتر شەواهەنگێکی سەرمەستانەیان بەبۆنەی هاتنەوەم و بەدەست هێنانی دوکتۆراکەم لە کۆشکی قەڵا بۆ ڕێك خستم و تا درەنگانی شەو لەگەڵ حەشاماتی هەڤاڵان ماینەوە. چەند ڕۆژ دواتر بڕیاری بەرپرسێتیی ڕێکخستنی حیزبیان بۆ دەرکردم و ناوم لە سەری سەرەوەی هەموو نووسراو و بڵاوکراوەکاندا بە پێشگری (د.) دەنووسرا و لەوەوە کەس بە ناوی خۆمەوە بانگی نەدەکردم. دوکتۆر، دوکتۆر کەری نێر نەیدەکێشا.

ئەو ماوەیە زۆرم هەوڵدا بڕوانامەکەم بە ڕەسمی هاوتا بکەمەوە، بەڵام دوکتۆرێکی بەتەمەنی خوێندنی باڵا لێم لە ڕك ڕاچوو و سوور بوو لەسەر ئەوەی ئەو زانکۆیەی دوکتۆرای داومێ، ناوی لە هیچ لیستێکی زانکۆ بڕوا پێکراوەکانی دونیادا نییە، بە کورتی

تێگەیاندم کە من بڕوانامەم لە دوکاندارانەوە وەرگرتووە، ئیتر دەستم لەو کارەم شووشت. لەو ماوەیەدا خەڵکانێکی زۆڕی زۆرزان بەو حاڵەیان زانیبوو و ناسیاویشم بوون و هەر بۆ فشە پێکردنم لە مەجلیسان بە دختۆر نەك دوكتۆر ناوزەدیان دەكردم و منیش لە مەرام و فیتەیان دەگەیشتم، بەڵام ناچاری خۆ لە گێلیدان بووم.
وەزعە سیاسییەکە خەریك بوو ئارام دەبووەوە و شەڕی ناوەخۆ کە دەیگوترایێ براکوژی، خەریك بوو تا ڕاددەیەك لە بیر دەچووەوە، ڕۆژێکیان لە سەرکردایەتی تەلەفۆنیان بۆ کردم و گوتیان بڕیارمان داوە سبەی ئێوارە کۆبینەوە و چەند هەڤاڵێکیشم پێیان ڕاگەیاندم کە قسەیەك هەیە پشکێکی وەزارەت بەر حیزبمان بکەوێ و ئەوان لای خۆیانەوە منیان دەستنیشان کردبوو بۆ وەرگرتنی ئەو پۆستە و دایاننابوو لە کۆبوونەوەکەماندا بابەتەکە بێننە گۆڕێ، ئەو شەوە لە خۆشییان خۆم و پاییزە خەومان نەچووە چاو. لە کۆبوونەوەی ئێوارەکەدا باسم لە گرینگیی بەرپرسیارێتیی تاك كرد لە کۆمەڵگاکەماندا و جەختم لەوەش کردەوە کە پێویستە تاکی بەرپرس لە نێو ئێمەدا بەر لە هەموو شت لە خەمەکانی هاووڵاتیاندا بێت و لە خزمەتیاندا ڕاستگۆ بێت و کار بۆ چەسپاندنی دیمۆکراسییەت و ئازادی بکات و خۆی لە منمنۆکێ و خۆپەرستی بە دوور بگرێت و ئەرکەکانی سەرشانی دوور لە ناپاکی و خیانەت بەجێ بێنێت. قسە و باسەکانم بوونە مایەی سەرسامیی هەڤاڵانی میم سین، پاشان کە قسە هاتە سەر بەشداریی کردنمان لە دەسەڵاتی جێبەجێ کردن و هاتنە سەر کاندید کردنی یەکێکمان بۆ پۆستی وەزارەتی داد لە وڵاتەکەمان، تێکڕای هەڤاڵانم بە زۆرینەی دەنگ منیان هەڵبژارد و منیش دوای منگەمنگێکم کە وام کرد کەس تێمنەگات چیمە، پاشان ڕەزامەندی داواکەیان بووم.
چەند ڕۆژێك دواتر کەناڵەکانی ڕادیۆ و تی ڤی و فەیسبوك و ڕۆژنامەکان لیستی کاندیدکراوانی کابینەی بنکە فراوانیان بڵاو کردەوە کە ناوی بەندەشیان تێدا بوو، ئەو ڕۆژە بە سەدان کەس بە نامە و تەلەفۆن و سەردانی ماڵەوەم پیرۆزباییان لێ کردم و خۆشحاڵییان بۆ دەربڕیم، خەڵکی وام دەهاتنە سەردانێ کە قەت بیرم بۆیان نەدەچوو، لە کارمەندانی وەزارەتی داد زەلامی ملەستوور ملەستوورم لێ بە ژوور دەکەوت، جێگا نەمابوو گوڵی جۆراوجۆری هۆڵەندی و گوڵی باغەی تێدا دانێم، چەند ڕۆژ دواتر چەندینیانم بەسەر دراوسێکاندا بەخشییەوە. لە وڵاتەکەماندا فرۆشتنی پلە و پایە لە چرکەسات دایە، بۆیە منیش ترس و نیگەرانیی فرۆشتنەوەم و دەرکێشانم لە لیستەکەدا، هەناوی هەڵکۆڵیبووم و خەو و خۆراکم ببووە بیرکردنەوە و ڕاڕایی و مەرگەمووش، ئەگەرچی شتێکیشم لە کارگێڕی و قانوون نەدەزانی، بەڵام بیرم دەکردەوە و تەماشای ناوی

کاندیدکراوان و وەزیرەکانی پێشووم دەکرد، خۆمم لا بە ئەفڵاتوون دەهاتە بەر چاو، بڕواتان هەبێ خەڵکی وایان تێدا بوو توانای بە پێشەخێدانی دوو سەر مەڕ و بزنێکیشی نەبوو.

دیسانەوە بەختەکەم هێنای و ڕۆژی پێنجشەممە ئاگادار کرامەوە کە سبەینەی یەکشەممە بۆ سوێند خواردن لە پەرلەمان بۆ ڕاگەیاندنی کابینەی تازەێ ئامادەبم کە تیایدا بەندە پۆستی وەزارەتی دادی دەدرێتێ. خۆم و قۆندەرەی زرێقی و قاتی بە باقوبریقی شەو ئوتووکراوم و بۆینباخی ماڕۆنیم، بە پیکابەکەم بەرەو پەرلەمان ڕۆیشتم و لەوێ پۆلیسەکان ڕێگریان لە چوونە ژوورەوەم کرد، هەوڵمدا تێیان بگەیەنم کە من کاندیدی حیزبم بۆ بوونە وەزیر، کەچی هەر گوێیشیان پێ نەدام و تێیانگەیاندم کە بردنە ژوورەوەی پیکابەکەم کارێکی ڕێگە پێ نەدراوە، تەنیا ڕێگەی چوونە ژوورەوەی خۆمیان دا، بەڵام ناسنامەکەشیان لێ گێڕامەوە. دوای ڕێوڕەسمی سوێند خواردن بە قورئانی پیرۆز کە یەکەمجارم بوو لە ژیانمدا دەستم بەر قورئان بکەوێ، نیوەڕۆکەی دەعوەتی شاهانەی نانخواردنی سەرەکوەزیران بووین و دوای تەواو بوون، تەلەفۆنێکم بۆ سمکۆی ئامۆزام کرد کە بە دوامدا بێت و دواتریش هەر خۆی، پیکابەکە و ناسنامەکەی بۆ هێنامەوە. ڕۆژی پێنجشەممە بوو سمکۆ گەیاندمیە وەزارەتەکە و حەشاماتێکی زۆر لەبەر دەرگا لە پێشوازیمدا بوون، تەوقەم لەگەڵ یەکە یەکەیان کرد و بەرەو نهۆمی سەرەوە ڕێنیشانیان کردم و ئەو ڕۆژە بەهۆی زۆریی میوانانەوە تا دەوام تەواو بوو هیچم بۆ نەکرا، هەفتەی دواتر سەرۆکی حکوومەت چوار ئۆتۆمبیلی بەرزی تازە مۆدیل و دوو شوفێر و شەش پاسەوانیشی بۆ ناردم و هەموویان بە کڕنووش و دەستەوەستانەوە لە خزمەتمدا بوون و مانگێك دواتریش کلیلی خانووێکی نوێی دوو دۆنمیی پڕ لە کەلوپەلی گەڕەکی وەزیراوایان بۆ ناردم کە شوێن و ماڵوحاڵی سەرجەم وەزیران و بەرپرسە نەقۆڵاکانی حیزبەکان بوو، منداڵەکانیشمیان لە قوتابخانەی شووەیفاتی نێودەوڵەتی دانا بەر خوێندن، ژیانم کەوتە ڕەوتێکی تازەوە کە بە خەونیش بیرم بۆ ئەوە نەدەچوو ئەوە من بم. یازدە مانگ بوو ببوومە وەزیر کە ڕۆژێکیان بەرپرسی کارگێڕیی ئەنجوومەنی وەزیران، زەنگی بۆ لێدام و پێی ڕاگەیاندم کە بە هۆی گەشتێکی یەك مانگیی جەنابی وەزیری خوێندنی باڵاوە بۆ وڵاتانی دەرەوە، بە بڕیاری جەنابی سەرەکوەزیران، ئێوە ئەو مانگە کاروبارەکانی وەزارەتەکە دەگرنە ئەستۆ، ڕۆژی پاشتر بەڕێوەبەری نووسینگەکەم نووسراوەکەی بۆ هێنام: (بە هۆی سەفەرکردنی ڕێزدار مەغدید حەوێز سمایلاوە وەزیری خوێندنی باڵا، بڕیارماندا بەڕێز دوکتۆر کاکێ حووجان ترپەسپیان وەزیری داد، بە شێوەیەکی کاتی و بە وەکالەت

پێستی وەزیری خوێندنی باڵاش وەربگرێت. ئیمزا: س. وەزیران)

ئەوەم زۆر بە دڵ بوو و ڕۆژی دواتر لە خوێندنی باڵا دەست بە کار بووم و تەواوی ڕۆژەکەم لەوێ بەسەر برد و کۆبوونەوەیەکم بە سەرجەم فەرمانبەرانی کرد و تێمگەیاندن کە ئەرکی ئەم وەزارەتە لە بەڕێوەبردن و پێشخستنی وڵاتەکەمان لە ڕووی زانست و تەکنۆلۆجیا و هەموو ئەو هۆکارانەی کە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ پێوەندییان بە ژیانی تاکەکان و کۆمەڵگاکەمانەوە هەیە، زۆر پیرۆزە، بۆیە پێویستە هەر یەکەمان لای خۆیەوە بەوپەڕی لێبووردەیی و دڵسۆزی و ڕاستگۆیی، ماندوونەناسانە کار بکات، تکایە بەردەوام دژی دزێوی و گەندەڵکاری بووەستنەوە و ئێمەش وەکوو سەرۆکایەتیی حکوومەتە ساواکەمان سەربەرزین بە یەکە بە یەکەتان.. ئیتر بۆ پێشەوە.

ڕۆژێکیان بەڕێوەبەری گشتیی بڕوانامەکانم هاتە لا کە بڕیار بوو خۆم بە دوایدا بنێرم، دوای بەخێرهێنانی، بەر لەوەی قسە بکات و داواکاری و ئیشەکەیم بۆ باس بکات، شوفێرەکەمم تێگەیاند کە جانتا دیبلۆماسیەکەم بۆ بێنێ و تێزە بیست لاپەڕەییەکەم و بڕوانامەکەمم لێ دەرهانی و بە سێفتە سەوزەکەم ئەم پەراوێزەم نووسی:

(بەڕێوەبەری گشتیی بڕوانامەکان.. تکایە بە پەلە و بێ دواخستن ئەم بڕوانامەیە هاوتا بکەن.. ئیمزا: و. خ. باڵا)

شوکور بۆ خوا بۆ بەیانییەکەی بۆ ئەوەی بیداتە لیژنە و میژنە، بڕوانامەکەی بە نووسراوی هاوتاکراوەوە دایەوە دەستم.

مادییەتە عەقڵانییەکەی هۆبز … ئاراس وەهاب

چی لە مرۆڤێک دەکەیت، هەوڵی بەچوارگۆشەکردنی بازنە بدات؟!!

لە نێو ئینگلیزەکاندا ساڵی (ئارامادا – Aramada) بە (ئەو ساڵەی فیلەسۆفە گەورەکەیشمان لە دایک بووە)، ناسراوە، کە بریتییە لە ساڵی ١٥٨٨ی زایینی. لە (٥)ی نیسانی ئەو ساڵەدا و لە گوندی (وێستپۆرت)ی سەر بە شارۆچکەی (مالسبری) منداڵێک پێش وەختی خۆی، واتە پێش ئەوەی نۆ مانگ و نۆ ڕۆژەکە تەواو بکات لە دایک دەبێت.

ئەو ڕێکەوتە، لەدایکبوونی ئەو منداڵە و نزیکبوونەوەی پاپۆڕی زەبەلاح (Giant)ی ئیسپانی (ئارامادا) بۆ ساڵێکی شووم لە نێو ئینگلیزەکانی ئەو سەردەمەدا ناسراوە. (هۆبز) خۆی لە یەکێک لە شیعرەکانیدا دەڵێت: دایکم لەو ڕۆژەدا دووانەیەکی دەبێت، یەکێکیان منم و ئەوی تریان ترسە. لە سەرگوزشتەکەی خۆیشیدا ناشارێتەوە، کە هەر ئەو ڕۆژە شوومە بووە کاریزمایی پێ بەخشیوە. ترس لای (هۆبز) ڕاستەقینە بووە، پێی وا بووە، سروشتی مرۆڤ سروشتێکی دڕندانەی هەیە، برا دەتوانێت برا بکوژیت، گەلێک دەتوانێت لەسەر چەند پاوەندێک بتکوژێت. (هۆبز) ئەو ترسەی هەر لە سکی دایکییەوە لای دروست بووە. (ئارامادا) کەشتیی بارهەڵگری گەورە، کە توانای گواستنەوەی هەشتسەد پاپۆڕی بچکۆلە و نەوەتهەزار سەربازی هەبووە، لەلایەن پاشای ئیسپانیا (فیلیپ)ی کاتۆلیکی ئەو سەردەمەوە ڕەوانەی کەنارەکانی بەریتانیا کراوە بۆ چاوترساندنی (لیزبێس)ی پرۆتستانی، شاژنی بەریتانیا. ئەو ڕووداوە ترسێکی زۆری خستووەتە دڵی ئینگلیزەکانەوە. هاوڕێکانی سەردەمی خۆی و فیلەسۆفەکانی تری دوای خۆیشی دەڵێن، (هۆبز) بۆیە توانیویەتی نزیک بە سەدەیەک بژی، لەبەر ئەوەی زۆر ترساوە. (هۆبز) هەرچەندە لە ژیاندا زۆر ترساوە، بەڵام پێنجا ساڵی دووەمی تەمەنی تووشی شەڕی زۆر قورس بووە، کە نەک هەر بەرگەی گرتووە، بەڵکو تێیشیاندا زۆر سەرکەوتوو بووە، بۆیە بووە بەو فیلەسۆفە بەناوبانگەی ئێستا ئێمە پێی سەرسامین. شەڕەکانی (هۆبز) فیکری و فەلسەفی بوونە. بیرمەندێکی پێشنگدار، چاونەترس و سەرکێش (adventurer) بووە. دکتۆر (رفائیل) دەڵێت، (هۆبز) لە بڵاوکردنەوەی بیرە فەلسەفی و سیاسییەکانی خۆیدا زۆر چاونەترس بووە، لە زۆر حاڵەتدا سوور زانیویەتی هەردوو دەستەڵاتی کڵێسا و پاشایەتی دژی هەڵدەستن، بەڵام لێیان نەسڵەمیوەتەوە. هەرچ کاتێک ئەو فیلەسۆفە چووبێتە نێو شەڕی فیکرییەوە، بە زمانێکی زۆر توند، بە وزەیەکی بەرز و بڕوایەکی بێئەندازەوە دەریبڕیون و هیچ هەستی بە ترسیش نەکردووە. پەلاو (challenge)ەکانی ئەم فیلەسۆفە، بەرانبەر بە دەستەڵاتی کڵێسا و فەلسەفەی ئەرەستی ئەو سەردەمەی قوتابخانەکانی ئینگلیزەکان گەیشتووەتە ئەو ئاستەی بە دوژمنی سەرسەختی خوا و مەسیحیان لە قەڵەم داوە. هەروەها فەرمانی سووتاندنی کتێبەکانیشی دەرکراوە. (تۆماس هۆبز) پێش ئەوەی فیلەسۆف بێت، زانایەکی بەناوبانگی بواری ماتماتیک بووە. کتێبی تۆماسی ماتماتیکی یەکێکە لە سەرچاوە گرنگەکانی فێرکردنی ئەو زانستە لە زانکۆکاندا. لە تیۆرییە ماتماتیکییەکانیدا خاوەنی تۆماری شەڕێکی فیکریی ٢٠ ساڵەیە لەگەڵ زانکۆی (ئۆکسفۆرد)دا. شەڕی فیکریی (جەبر و ئەندازە)ی ئەم فیلەسۆفە لە سەردانی دووەمیدا بۆ پاریس دەست پێ

دەکات بە تایبەت کاتێک، کە چاوی بە کتێبەکەی (ئەقلیدس) دەکەوێت. هەر ئەم کتێبە بوو فیلەسۆفی گەورەی گەیاندە ئەو باوەڕەی، ئەوەی (ئەقلیدس) لە (جەبر و ئەندازە)دا پێی گەیشتووە، ئەمیش دەتوانێت لە فیکر و فەلسەفە و سیاسەتدا بیگاتێ، لەوەوە بیرەکەی کتێبی (لیڤایتەن – Leviathan) بە یەکەمجار لە دایک دەبێت. ئەم کتێبە بە بەناوبانگترین تیۆرییەکانی ئەم فیلەسۆفەلە بواری سیاسەت و دەوڵەتداریدا هەژمار دەکرێت، تێیدا بنەماکانی پاسادانکردنی یەکسانیی هێزە سیاسییەکانی لە ڕووی (ئەندازه)ەوە وەکو زانستێکی ماتماتیکی سەلماندووە. هاوشێوەی (دێکارت)، (هۆبز)یش پێی وا بووە زانستی (ئەندازە) تاکە زانستی پێلۆژیکە، کە خوای سروشت بە مرۆڤایەتیی بەخشیوە. لە زانستی ماتماتیکیدا گومان هەیە، بەیە خستنەبەری هەیە. گومان و خستنەبەری بووە وایان لە (هۆبز) کردووە، کە داوا لە مرۆڤایەتی بکات و بڵێت، باوەڕ بەوە مەکەن لە ئارادایە و گوتراوە، بەڵکو گومانەکان زۆرن و پێویستییان بە خستنەبەری هەیە، پێناسەکان بەردەوام دابڕێژنەوە پێش ئەوەی بە کاری بهێنن. دانانی خاڵ (Full stop) ئەو بنەمایەیە (ئەندازه)ی لەوە دروست دەبێت.
لێرەوە ئەم فیلەسۆفە دەچێتە قوڵایی جووڵەوە و بنەما ئەرەستۆییەکانی پێ پووچەڵ دەکاتەوە. ئەم مرۆڤە بە شێوازێک عەشقی (ئەندازە) بووە، هەوڵی بەچوارگۆشەکردنی بازنەی داوە. لەبارەی ئەو هەوڵانەیەوە کۆمەڵێک ڕەشنووسی لە پاش بەجێ ماون، کە دواتر کۆپییەکەی دەخەینە پاشکۆی ئەم نووسینەوە. شەڕی ئەم بیرمەندە لەگەڵ بازنەدا زیاتر لە ٢٠ ساڵی خایاندووە، کاتێکیش وازی لە هێناوە تاکو مردنی چەندین جار ویستوویەتی بۆی بگەڕێتەوە، بەڵام بۆی نەکراوە. بیرەکەی بەچوارگۆشەکردنی بازنە لای (هۆبز) بەرهەمی ئەو یادگاری و ئەزموونە ناخۆشەیە، کە بیرمەند لە ژیانی زانکۆیدا لە (ئۆکسفۆرد) تێیدا ژیاوە. ئەو تاکو سەر ئێسک دژی سیستەمی خوێندنی ئەو سەردەمەی بەریتانیا بووە. زانکۆکانی لەبەر ئەوەی خەریکی بڵاوکردنەوەی بیری لاهووتیی بوون، بە کڵێسای تاریک ناوی بردوون. زانستی (جەبر) و (ئەندازە) لە زانکۆکاندا بە جادوو و هونەری شەیتان لە قەڵەم دراون. ڕادەی ڕقی خەڵکی بەریتانی لە فیلەسۆفی ناوبراو لە ژێر کاریگەیی دەوڵەتی کاتۆلیکیی ئەو سەردەمەدا گەیشتووەتە ڕادەیەک، نەخۆشییە تاعونیەکەی ساڵی ١٦٦٥ و هەڵگیرسانی ئاگرە گەورەکەی لەندەنی ساڵی ١٦٦٦ خراوەتە پاڵ شوومیی ئەوەوه، گوایە باوەڕی بە خوا نەبووە. لە دوای ئەو دوو ڕووداوەوه بڕیاری سووتاندنی پەڕتووکەکانی بە ناوی کتێبەکانی ئاتایست (الملحد)ەوە دراوە.
لە سەفەرێکیدا بۆ پاریس، ئەم فیلەسۆفە ڕاهیبێکی کڵێسای بە ناوی

(مارن مرسن) ناسیوە و لەوەوە لە ئەڵقەیەکی ئەکادیمی نافەرمییەوە لەگەڵ بەناوبانگترین زانا و بیرمەندی جیهانیی ئەو سەردەمەدا یەک دەگرن و زانست دەگۆڕنەوە. یەکەم شت، کە (هۆبز) لەوەدا بۆ ئەو گروپەی دەکات، پێشکەشکردنی ئەندێشەکان و بیرکردنەوەی قووڵییەتی لەبارەی بینین و هەستەکانی مرۆڤەوە. لەوەوە، دوای گەڕانەوەی بۆ ئینگلتەرا ڕێچکەی فەلسەفییەکەی خۆی لەسەر سێ کۆڵەکە دادەڕێژێت:

١- دیدگای میتافیزیکیی بوون بە گشتی.

٢- سایکۆلۆژیای مرۆڤ و پەیوەستبوونی بە فزیۆلۆژیاوە.

٣- سیاسەت و مۆڕاڵ.

لە سەرگوزشتەکەی خۆیدا (هۆبز) وای باس لەوە دەکات، کە زۆر بە ئاواتەوە بووە کتێبێک لەبارەی ئایینەوه لەسەر ئەو ڕێزبەندییە بنووسێت، بەڵام تێکەڵبوونی بە سیاسەت و زانستی سروشتی بواری بەدیهێنانی ئەو خەونەی نەداوە. گەشتی فیلەسۆفی ناوبراو بۆ فرەنسا ئارەزوومەندانە نەبووە، بەڵکو جۆرێک بووە لە (Self-imposed exile). واتە مەنفای هەڵبژاردە بووە.

(هۆبز) پەیوەندییەکی بەتینی لەگەڵ خێزانی (جاڤیندیش – Cavendish)دا دروست کردووە، کە ڕێچکەیەکی دێرینیان لە ناو کۆمەڵگەی بەریتانیدا هەبووە. زۆرینەی بیرمەند، فیلەسۆف و پیاوە سەربازی و دەستەڵاتدارەکانی ئینگلیزی ئەو چەند سەدەیە لەناو ئەو خێزانەوە هاتوون. ئەو پەیوەندییە دەرفەتێکی باشتری بۆ درێژەپێدان بە [illegible] فیکرییەکانی ئەو فیلەسۆفە ڕەخساندووە. لە پاڵ ئەوەیشدا (هۆبز) لە ژیانیدا سێ گەشتی گەورەی ئەوروپیی کردووە. گەشتی یەکەمی بە یاوەریی قوتابیی یەکەمی، کە ئەندامی خێزانی (جاڤیندیش) بووە، کردووە. لە سەردەمی گەشتەکانیشیدا بەخت یاوەری بووە، ئەو سەردەمە بووە، کە (کێپلەر) زانستی فەلەکی داڕشتەوە و (گالیلیۆ)یش تازە گەڕابووەوە بۆ (تۆسکانی) و لە ڕێگەی تەلسکۆبە نوێیەکەیەوە توانیبووی هەسارەی (نیپتۆن) بدۆزێتەوە. لە گەشتەکەیدا هەردووکیانیشی بینیبوو.

[illegible] فیکرییەکانی ئەم فیلەسۆفە، لە گەشتەکەی پاریسەوە چەکەرە دەکات، بە دیاریکراوی لە دوای خوێندنەوەی کتێبەکەی دیکارت بە ناوی (An article about the curriculum)، واتای بابەتێک لەبارەی ڕێچکەوە. ڕاستییەکەی گەشەی عەقڵیی ئەم فیلەسۆفە بەروبوومی گەشتەکانی بوو بۆ ئەوروپا. لە دوای گەڕانەوەی لە گەشتەکانی ئەوروپا، بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتیی وڵاتەکەی زۆر خراپ شڵەقاوە. ئەو شڵەقاندنە وای کردووە، کۆمەڵێک دەستنووسی دانسقە لەبارەی سروشتی مرۆڤایەتی، بنەماکانی سیاسەت و دەسەڵاتەوە بەرهەم بهێنێت.

هەر لە سەرەتای بەریەککەوتنییەوە لەگەڵ فەلسەفەدا (هەبز) دەست بە دابەشکردنی فەلسەفە بەسەر سێ لقدا دەکات: لە لەشدا، لە مرۆقدا و لە هاوڵاتیدا. یەکەمیان گوزارش لە سروشت و پشت سروشت دەکات. دووەمیان سایکۆلۆژیای مرۆق بە غەم وەردەگرێت و سێیەمیشیان ئاکارە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی کۆمەڵگە شیتەڵ دەکاتەوە. لە نێو کایەی مرۆقدا کێشەی گەورەی بە فەلسەفە خوڵقاندووە. لەوێدا ئەوەی بە دەردەکەوێت، کە کاتێک باس لە مرۆق دەکەیت دەکرێت باس لە دوو هۆشی جیاواز بکەیت: یەکێکیان ئەو هۆشەیە، کە پێی دەگوترێت ئیدراک و لە ڕێگەی هەستەکانەوە بەرهەم دێت. ئەوی تریشیان هۆشی ناو بەشی یادەوەریی (الذاکرە)یە. ئەمەی دووەهەمیان ئاژەڵانیش هاوبەشن تێیدا. فەیلوسوفەکانی سەردەمی خۆی (ڕۆبرتسەن) و (هەقدنج) پێیان وابووە (هەبز)یش وەکو (ئەرەستۆ) دژایەتییەکی لە نێوان ئەو شتەی پێی دەگوترێت فەلسەفە، یاخود زانست لەگەڵ ئەو شتەی پێی دەگوترێت تاقیکردنەوە، یاخود ئەزموون دروست کردووە. ئەوان پێیان وایە ئەمە لە ڕێگەی تاقیکردنەوە و ئەزموونەوە لە چییەتی (ماهیە)ی شتەکان تێ دەگەین، بەڵام فەلسفە و زانست هۆکارەکانیمان پێ دەڵێن، هەر لە ڕێگەی ئاگاداربوونمان لە هۆکارەکانی پێشووەوە ئەمە دەگەینە ئەو شتەی پێی دەگوترێت "ئاکام / نتیجە". واتە بەو پێیە بێت فەلسەفەکەی (هەبز) دژایەتیی هەستە ئیدراکیەکان(perceptuel) دەکات. کاتێکیش دژایەتیی لاهووتی کردووە، پێی وا بووە فەلسەفە، یاخود زانست بە پێچەوانەی دەرککردن و یادەوەری (الاحساس والذاکرە)وە بە تەنیا لەسەر ڕووکەشیی دیاردەکان ناگیرسێتەوە، بەڵکو هەوڵی شیتەڵکردنی هۆکارەکانیشیان دەدات. ئەم تێڕوانینە ئاماژەیەکی ڕۆشنە بە ئەوەی (هەبز) زۆر دوور بووە لە ڕێچکەی تاقیگەرییەوە، بەڵکو ڕێچکەیەکی عەقڵانیی پەتیی هەبووە. ئەم لە ڕێگەی ماتماتیکەوە بەروبوومی عەقڵی (ratiocination)مان بۆ ڕوون دەکاتەوە و کۆکردنەوە، لێدەرکردن، لێدان و دابەشکردن، ئەمانە هەموو فیکرن پێش ئەوەی بەرجەستە بن. ئەمە لە ڕێگەی فیکرمانەوە دەزانین چی دەبێت کۆ بکرێتەوە و چی دەبێت لێک دەربکرێن، یاخود دابەش بکرێن. هەرچی لاهووتە ئەو پێی وایە، مادام قسە لەسەر خوایەکی فانی دەکات، کە نە ڕەچەڵەکی هەیە و نە شوێنێکی دیاریکراوی هەیە، نە جێگەی پێ لێژ دەکرێت و نە حیساباتیشی لەسەر دەکرێت، کەواتە بەروبوومێکی عەقڵی نییە، بەڵکو تەنیا باوەڕە، بۆیە دەبێت لە پەلی فەلسەفە دەربکرێتە دەرەوە. کایەی فەلسەفی لای (هەبز) بۆ ئەو بابەتانە بەرتەسکە و هیچ جێگای ئەوانەی تێدانابێتەوە، کە بەروبوومی عەقڵی نین. لەوێدا وەکو نموونەیەک تیۆری خواپەرستیمان بۆ دەهێنێتەوە، کە پێی وایە خواپەرستی

بەروبوومەکی عەقڵیی فیکریی مرۆڤەکان نییە، بەڵکو کاریگەریی پلانی کەساکانە وا لە مرۆڤەکان دەکات بەو ئاراستەیە بیر بکەنەوە.
لەسەر هەمان بنەما (هۆبز) فەلسەفە لە مێژوویش دادەبڕێت و پێی وایە، مادام مێژوو پشت بە ئەزموون و تاقیکردنەوەکان دەبەستێت و ئەوانەیش بەروبوومی فیکریی عەقڵی مرۆڤ نین، بەڵکو لە ڕێگەی ئیدراکەکانەوە دێن، بۆیە فەلسەفەی مێژوویی دەکاتە خانەی دەرەوەی فەلسەفەوە وەکو زانست.
گەر بمانەوێت بەڵێک لە بارەی (مێتۆد)ەوە بدوێین، دەبێت لەوەوە دەست پێ بکەین، کە چەرخی حەڤدەیەم، ئەو چەرخەی ئەم فیلەسۆفەی تێدا پەروەردە بووە، سەردەمی گەشەی مێتۆد بووە. هەندێک لە فیلەسۆفەکان دەیگێڕنەوە، کە لەوێوە، واتە دوای گەشەی (مێتۆد) عەقڵی مرۆڤایەتی گەشەی نوێ و جیاوازی بە خۆیەوە بینیوە. لەم تێزەدا (هۆبز) پێی وایە، مرۆڤ دەتوانیت بگاتە ئەو ڕاستییانەی بە شوێنیاندا دەگەڕێت بەو مەرجەی (مێتۆد)ێکی دیاریکراوی هەبێت. پێش ئەو سەردەمە، مرۆڤایەتی وا لە (مێتۆد) تێگەیشتبوو، گوایە لە هەناوی کەلتوور و ڕابردوودا خۆی حەشار داوە، بەڵام ئەوە (هۆبز) و هاوڕێکانی بوون ئەوەیان سەلماند، کە هەر مرۆڤێک بە (مێتۆد)ێکی تایبەت بە خۆی دەیەوێت بگاتە ڕاستی. هەر (مێتۆد)ی ماتماتیکی و ئەندازەیش بوو وای لەم فیلەسۆفە کرد عەشقی فەلسەفە ببێت. کاتێکیش بە (گالالیۆ) دەگات و (مێتۆد)ەکەی لە بواری کۆزمۆلۆژیدا دەبینیت، پێی سەرسام دەبێت. شیکاری و پێکەوەنان (ترکب والتحلیل) ئەو ڕێچکەیە بوو ئەم فیلەسۆفە گرتبوویە بەر لە مەیدانی سیاسیی و کۆمەڵایەتیی کۆمەڵگەی ئەو سەردەمەدا. ئەو دەهات وەکو تیۆرییە ماتماتیکییەکانی شیکردنەوەی دەکرد، پێکهاتەی تازەی دەکرد و ئاکامەکانی بەیان دەکرد. (دێکارت) بە هەمان شێوەی *(هۆبز) (مێتۆد)ی ماتماتیکیی کردووە بەو ڕێچکەیەی فەلسەفە عەقلانییەکەی خۆیی لەسەر دامەزراندبوو. (هۆبز) بە حوکمی ئەوەی لە خێزانی دەستەڕاتدارانی هەم بەریتانی و هەمیش فەرەنسییەوە نزیک بووە، توانیویەتی ئەو تێزانە پتەوتر بکات. (هۆبز) پێناسەکەی (دێکارت)ی بۆ شوێن (مکان) پێ قەبووڵ نەکراوە. ئەو پێی وا نییە، کایەی جیۆگرافی کایەیەکە درێژ دەبێتەوە، بەڵکە تایبە و شتێکە سەربەخۆیە لە زەین (ذهن). لای ئەم فیلەسۆفە کایەی جیۆگرافی نە ماتەرە و نە درێژبوونەوەیە، بەڵکو وێنەیەکی زەینییە و بەبێ بوونی زەین ئەو بوونی هەیە. لەم میانەیەدا پرسیارێکی زۆر جەوهەری لەم فیلەسۆفە کراوە، ئەویش ئەوە بووە: ئایا مادده بوونی هەیە لە دەرەوەی فیکری ئێمە یان نا، خۆ گەر وایە فیکری ئێمەیش بەرهەمی ماددەین، کەواتە دوو ماددەمان هەیە هەردووکیان لە دەرەوەی فیکری ئێمە بوونیان

هەیە. ئەم فیلەسوفە تا سەر ئێسک خۆی بە ماددی زانیوە و لە نووسینەکانیشیدا، بە تایبەت لە (لیڤایتەن)دا ئاماژەی پێ کردووە، کاتێک، کە قسە لەسەر دەروون، گیان و مەلاک دەکات، کە هەر یەک لەمانە جێگایەک لە بەشایدا داگیر دەکەن، کە هیچ پێوەندیان بە زەینی ئێمەوە نییە، بەڵکو لە حەقیقەتدا بوونیان هەیە. کێشەی (هۆبز)، کە خۆی ددانی پێدا ناوە، جەوهەری ماددە بووە. ئەم کێشەیەیشی کاتێک بە دروست بووە، گەر پیاوێکی لاهووتی ویستوویەتی لەبارەی گیان و دەروونەوە قسەی لەگەڵدا بکات و تیۆرییەکانی پووچەڵ بکاتەوە. کێشەی (هۆبز) لەمە گەورەتر بووە، بەڵکو ئەویش تووشی هەمان گرێکوێرەی (هیگڵ) بووە، کە پێی وا بووە، جەوهەری ماددە لە دیاردە (مظهر)وە سەرچاوە دەگرێت و دیاردەیش لە گۆڕانێکی بەردەوامدایە، کەواتە جەوهەری ماددەیش لە گۆڕاندایە. ئەمە ئەو ڕاستییە تاڵە بووە، هەردوو فیلەسوف لە سەردەمەکانی خۆیاندا دەرگیریی بوون. لێرەوە بووە کێشەی ماددییەتی عەقڵانیی (هۆبز) لای خەڵک دروست بووە. خەڵکی دەپرسن و دەڵێن: **ئایا دەشێت ماددە و عەقڵ لە ڕێچکەیەکدا یەک بگرنەوە؟**

لەبارەی جووڵەوە، ئەو فیلەسوفە پێی وابووە، کە گەردوون هەمووی لە تەنی جوڵاو پێک هاتووە. لە نێوان زەوی و ئاسماندا، لە گەردیلەیەکی دەنکە لمەکی بیابانەوە تاوەکو گەورەترین تەنی نێو مەودای بینین، مرۆڤ، ئاژەڵ و تەواوی پێکهاتەکانی تری ناو ئەم گەردوونە ئەو یاسایە دەیانگرێتەوە. کێشەی (هۆبز) لە جووڵەدا هەمان کێشەی (گالیلۆ) و (کۆپلەر) بووە، کە باوەڕیان وا بووە تەنەکان لە خۆیانەوە لە خاڵێکەوە بۆ خاڵێکی تر بێ هۆکار ناجووڵێن. ئەو هۆکارە بووە گرێکوێرەی ئەم فیلەسوفە. لەم مەیدانەدا، کاتێکە (ئەرەستۆ) دەڵێت دەبێت هۆکارێک هەبێت بۆ ئەو هێزی جووڵێنەرە، ئیتر لێرەوە بیرۆکەی بوونی زاتێکی گەردوونی دروست دەبێت و (هۆبز) ناچار دەبێت شەڕی لەگەڵ بکات. چەسپاو (سکون) لای (هۆبز) بوونی نییە. ئەم تێزە لە میانەی باوەڕبوون بە زاتێکی گەردوونی، کە ئایین بە خوای ناو دەبات، ئەوەندی تر ئەوی تووشی گرفت کردووە. بۆ ئەوەی لە گرێکوێرەی ئەم فیلەسوفە تێبگەین، ناچار دەبین نموونەیەک بهێنینەوە: کاتێک مرۆڤ پارچەلیمۆیەک دەبینێت، یاخود باسی لیمۆی بۆ دەکرێت، شتێک، کە ڕوو دەدان لە جەستەی ئەو مرۆڤەدا ڕشتنی گلاندە. ئەم گلاندە (هۆبز) و تەواوی فیلەسوفە ماددییەکانی تر بە پەرچەکرداری ماددیی لە قەڵەمی دەدەن، بەڵام بەربەستی گەورەی ئەوان لەم تێزەدا ئەوە بووە: ڕاستە ئەو گلاندەشتنە پەرچەکردارێکی ماددییە، بەڵام گەر ئەو مرۆڤە

هەرگیز لیمۆی لە ژیانی خۆیدا نەبینیبێت و تامی نەکردبێت ئەو پەرچەکردارە ڕوو نادات، گەر ئەوەش ددان پێدا بنێین ئەو کات ئیتر ئیدراکی ئیحساسیمان بۆ زیندوو دەبێتەوە، کە (هەبز) ڕەتی دەکاتەوە و لە خانەی فەلسەفەی کردووەتە دەرەوە. گلەیی فیلەسۆفەکان لە دوای ئەو پەناسە و چەمکە نوێیانە لەم فیلەسۆفە گەورەیە ئەوە بووە، گوتویانە، گەر (هەبز) ئەوەندە (ئیستینباطی) بێت، ئیتر ماددییەت لە کوێدا دەمێنێتەوە.

هێزە مەعریفییەکانی ناو مرۆڤ، کە جێگەی باسی ئێمەیە، (هەبز) بە (imaginative) یاخود (conceptive)، بە واتای بینینی شتێک لە خەیاڵدا، یاخود به هێنانەبەرچاو و وێناندن ناویان دەبات. ئەمانە ئەو هێزانەن، ئەم فیلەسۆفە کاری لە سەر کردوون و مرۆڤی لە ئاژەڵی ناعاقڵ پێ جیا دەکاتەوە. بە پێی ئەو تیۆرییانە، ئەم وای بۆ چووە، سەرەتاکانی هەموو مەعریفەیەک بۆ دروستکردنی وێنەیەک لە خەیاڵدا، لە زەیندا دەست پێ دەکات. هەرچی هەست لە مرۆڤدایە، لە ڕێگەی کارتێکردنەوە دەوروژێت. ئەو کارتێکردنە دەشێت دەستلێدان، بۆنکردن، چونەژوورەوەی تیشک بۆ ناو چاو، هتد سەرچاوە بگرێت. ئەمانە هەموویان لە ڕێگەی جووڵەوە دەخوڵقێن و کاتێکیش کاریگەریی خۆیان لەسەر هەستەکانی ئێمە دادەنێن دەبنە هۆی دروستکردنی جووڵە لەو دەرمارە و نیۆرەگلیانەدا، کە ئەو وێنانەمان پێ دەدەن. جووڵە لای (هەبز) هەمیشە جووڵەی تر بە دوای خۆیدا دێنێت، تەنیا ئەو جوڵانەیشن وێنەکان لە خەیاڵماندا دروست دەکەن، کە دەبنە سەرچاوەی مەعریفەی ئێمە. بیانووی (هەبز) بۆ پێناسکردنی ئیدراکە هەستییەکان ئەوەیە، گوایە ئێمە لە ڕێگەی ئەو کاریگەرییانەوە ناتوانین جەوهەری شتەکان بناسین، بەڵکو تەنیا هەست بە بوون و ڕووکەشیان دەکەین. لەبەرەوەیە بۆ (وێنە لە خەیاڵدا) ناویان دەبات. لەم تێزەدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، تەنەکان وەکو ڕاستیی دەرەکی دەرناکەون، مادام ڕاستەوخۆ جەوهەرەکانیان نازانین، بەڵکو لە ڕێگەی بەروبوومی عەقڵییەوە دەیانناسین و تێیان دەگەین. لە درێژەی ئەم باسەیدا (هەبز) دەڵێت، بەروبوومی هەستەکان هەمیشە وێنەن، وێنەکانیش زۆرن و لە هەلی جیاجیادا و بە هۆکاری جیاوازەوە لە ڕێگەی ئیدراکەکانمانەوە بۆمان دروست دەبن. ئەم وێنانە کەپییان لە ناو زەینماندا دەمێنێتەوە، کە دواجار دەبنە سەرچاوەی مەعریفیمان. لە هەمان باسدا ئاماژەیش بەوە دەکات، کە تەنانەت دوای چاوداخستنیشمان ئەو وێنانەی لە دوا چرکەی بینینەکانماندا دروست دەبن، هەر دەبینین و دەیشیاناسینەوە چ تەنێکی سەربەخۆن لە دەرەوەماندا. لەم تێڕوانینەوە دەچێتە سەر قسەکردن لەبارەی جنۆکە (goast)ەوە و دەڵێت ئەو کەپییانەی ئۆبجێکتەکانە وامان لێ دەکەن

باوەڕمان بە تارمایی (شبح) هەبێت. لەبارەی خۆویشەوە (هەبز) بێدەنگ نەبووە، بەڵکو قسەی خۆیی هەیە و دەڵێت خەو بەروبوومی جووڵەی پێکهاتەکانی جەوهەریی ناوەکیی دەماغی بوونەوەرەکانە. خەو هیچ نییە جگە لە وروژاندنی مێشک و دواجار بەرهەمهێنانی ئەو وێنانەی وەکو خەو دەیانگێڕینەوە. یەکێک لە خەسڵەتەکانی خەوبینین، کە تاکو ئیستا مرۆڤایەتی و زانست نەیانتوانیوە دەرک بە هۆکارەکەی بکەن ئەوەیە ئێمە لە خەوماندا، تەواو پێمان وایە لە واقیعداین و هەرگیز دەرک بە واقیعیی خودی خەوبینینیەکە ناکەین. لە خەونەکانماندا مردووەکانمان دەبینینەوە، لەگەڵیاندا هەڵسوکەوت دەکەین، دەخۆین، دەخەوین و هەموو ئەو شتانەی لە ژیانی ڕۆژانەماندا ئارەزوومان لێیەتی، دەیانکەین، بەڵام هەرگیز هەست بەوە ناکەین ئەوە خەوە. لە واقیعدا پێچەوانەکەی ڕاستە، ئەویش ئەوەیە واقیعی خەو ڕەت دەکەینەوە و گاڵتەی پێ دەکەین. مرۆڤی سەرەتایی بیرۆکەی خالق، ڕۆح، جنۆکە، زیندووبوونەوە و نەمرییان بە هۆی خەوبینییەوە بنیات ناوە، لەبەر ئەوەی هیچ ڕاڤەیەکیان بۆی نەبووە. هەستکردن و ئەزموون، کە سەرچاوەی کەڵەکەبوونی خەزێنەی مەعریفی ئیمەن، بە تەنیا نیشانەی ناسینەوەی فیلەسۆفی تاقیگەری (التجریبی) نین، بەڵکو فیلەسۆفی عەقڵانیشیان پێ دەستنیشان دەکرێت. تەنیا جیاوازییەک لە نێوانیاندا ئەوەیە جۆری یەکەمیان، باوەڕیان بە دابەشبوونی مەعریفە نییە بەسەر دوو بەشدا، لە کاتێدا پۆلی دووەمیان، باوەڕیان وایە مەعریفە دوو سەرچاوەی هەن، یەکەمیان، ئیدراکەکانمانە، مەبەست لە پێنج هەستەکەیە و دووەمیشیان بەروبوومی عەقڵمانە. فەلسەفەی تاقیگەری لە هەستەوە دەست پێ دەکات و لەوێیشدا کۆتاییی دێت، بەڵام فیلەسۆفی عەقڵانی لەسەر یەقینی ماتماتیکی کار دەکات و بە پاساودانی عەقڵی کۆتایی پێ دەهێنێت. فیلەسۆفە عەقڵانییەکان، کە (هەبز) وەکو ڕابەرێکی ئەو ڕێچکەیە هەژمار دەکرێت، کاتێک دژی هەستەکانمان دەوەستنەوە، هەروا بە هوودە نییە، بەڵکو باوەڕیان وایە هەستەکانمان درۆمان لەگەڵ دەکەن، هەڵماندەخەڵەتێنن و بە لاڕێماندا دەبەن. لەم بارەیەوە نموونەی زۆریش هەن، بەڵام ئێمە لە نێویاندا تەنیا نموونەیەک دەهێنینەوە: کاتێک لە شوێنێکی تاریکەوە دەڕوانینە دەروازەیەکی ڕووناک، جا ئەو دەروازەیە پەنجەرەی ژوورێکی تاریک، یاخود کونێکی بچکۆلەی شوێنێکی ئەو ژوورە تاریکە بێت، گەر بۆ چەند چرکەیەک سەیری ئەو دەروازە ڕووناکە بکەین و لە ناکاو چاومان دابخەین، دەبینین، کە وێنەی ئەو دەروازەیە بە تەواوەتی لە چاوماندا چاپ دەبیت و تا چەند چرکەیەکیش دەمێنیتەوە. عەقڵ لای (هەبز) دوو ئامانجی هەیە: دەسنیشانکردنی هۆکارە مەرجییەکانی ئاکامە

دیاریکراوەکان، ئامانجی دووەمیش دەستنیشانکردنی ئاکامەمەرجییەکانی هۆکارە دیاریکراوەکان.

زمان ڕۆڵێکی گرنگی لە فۆرمەڵەبوونی فەلسەفەی عەقڵانییەکەی (هۆبز)دا بینیوە، تەنانەت هەندێک لە فیلۆسۆفەکانی سەردەمی خۆی پێیان وا بووە، فەلسەفەی (هۆبز) پێشەنگی فەلسەفەی زمان و شیکارییە. گرنگیدانی ئەم فیلۆسۆفە بە زمان بۆ ئامانجی هەڵوەشاندەوە و ڕیسواکردنی گرفتە ساختە و درۆیینەکانی فیلۆسۆفی چەرخەکانی ناوەڕاستە. لە کتێبی (لیڤایتەن)ەکەیدا بە ڕۆشنی ئاماژە بە پێویستیی ژیانی مرۆڤایەتی بە زمان دەکات، کە لە ڕێگەیەوە پێناسەکان دادەڕێژین، ناوەکان دەنێین و گوزارش لە عەقڵمان دەکەین. ئەم پێی وا نییە، کە ئەوە تەنیا عەقڵە جڵەوی زمان دەگرێتە دەست و کۆنتڕۆڵی دەکات، بەڵکو پێچەوانەکەیشی ڕاستە. بە واتایەکی تر زۆر کات زمان عەقڵمان کۆنتڕۆڵ دەکات و بەپێی جۆری گوزارشی ئەو زمانە عەقڵمان هەڵسوکەوت دەکات و فکر بەرهەم دەهێنێت. لە (لیڤایتەن)ەکەیدا ئاماژەیەکی ڕۆشن بەوە دەدات، کە ئەوەی چاپەمەنیی دۆزیوەتەوە زۆر پاڵەوان نەبووە، بەڵکو ئەوە پاڵەوان بووە، کە پیتی داهێناوە. زمان لای ئەم فیلۆسۆفە شتێکی فیکریی زۆر سەیر و سەمەرە نییە، بەڵکو بەرهەمی مرۆڤایەتییە، لە ئاکامی پێداویستییەکانی ژیانی مرۆڤەکانەوە لە بەریەککەوتنیاندا لەگەڵ یەکتردا سەرچاوەی گرتووە. دواجار (هۆبز) زمان بە ڕاستییەوە (الحقیقة) دەبەستێتەوە. لای ئەو ڕاستی تەواو پشت بە ڕیزبەندییەکی دروستی وشەکان دەبەستێت، ئەوەیشی بیەوێت بە دوای ڕاستیدا بگەڕێت، دەبێت وشە بە وشە بیری بێت چی دەڵێت، چۆن ڕیزیان دەکات، ئەگینا وەکو خۆڕاپسکان دەبێت لەناو تۆڕێکدا، کە ئەوەندەی تر تۆڕەکەی لێ ئاڵۆز دەبێت.
(هۆبز) وەکو سۆسیۆلۆژێکی شارەزا گفتوگۆی فراوانی لەبارەی مۆڕاڵە و ویژدانەوە هەبووە. لە دیدگایەکی سایکۆلۆژییەوە مۆڕاڵی شرۆڤە کردووە و قسەیەکی زۆری لەسەر سۆزەکان و هەڵچوونە فسیۆلۆژییەکانی مرۆڤ هەبووە. ئەو پێی وا بووە یاسا سروشتییەکان جێگیرن و گۆڕانیان بەسەردا نایەت. ئەوانەی قەدەغەن، هەرگیز ناتوانرێت ئازاد بکرێن و ئەوانەیشی ئازادن هەرگیز ناتوانرێت قەدەغە بکرێن. لەوبارەیەوە لە (لیڤایتەن)ەکەیدا دەیان نموونە لەسەر ئارەزوو و ئارەزووە نەستییەکانی مرۆڤمان بۆ باس دەکات و دەیانخاتە ژێر کاریگەریی دەرەکییەوە. ئەو بنەما سایکۆلۆژییانەی (هۆبز) تێڕوانینە مۆڕاڵییەکانی خۆیی پێ دەخاتە ڕوو بریتین لە بەراوردکرنی (خێر/ باشە) بە (لەزەت)، (شەڕ) بە (ئازار)، … هتد.

بە بەچوونی ئەو، هەموو ئەو شتانەی مرۆڤ وەکو ئارەزوو سەیریان دەکات، ناوی ناون (خێر/ باشە) و هەموو ئەو شتانەیشی جێگای ڕقن بۆی ناوی ناون (شەڕ / خراپە). بەم پێیە، چەمکەکانی (شەڕ) (خێر) و هاوشێوەی دەلالەتەکانی خۆی لەو کەسانەوە وەردەگرێت، کە بە کاریان دەهێنێت، لەبەر ئەوەی شتێکی ڕەها و سەربەخۆ نییە ناوی (شەڕ) یاخود (خێر) بێت. لێرەوە (هۆبز) ڕێژەیی مۆڕاڵمان بۆ پێناس دەکات و مادامیش (خێر)ەکانمان گوزارشمان لە هەموو ئەو شتانە بۆ دەکەن، کە بەمان باشن و (شەڕ)ەکانیشمان گوزارشمان لەو شتانە بۆ دەکەن، زیانبەخشن، کەواتە دەتوانین بڵێین، (خێر) بنەمای مۆڕاڵی کۆمەڵایەتیی مرۆڤایەتی پێک دەهێنێت. ئەوانەی باسیان لەوە کرا، بۆ ئەنگیزەی خودییەکان ناو دەبرێن، کە مرۆڤایەتی توانیویەتی بۆ مانەوە و درێژەدان بە بوونی خۆی پێناسیان بکات و مامەڵەیان لەگەڵ بکات. لە بەرانبەردا، (هۆبز) پێی وایە، کاتێک ئێمە گوزارشت لە (سندوقێکی چوارگۆشە) دەکەین، ئەم گوزارشتە هیچ ئەنگیزەیەکی خودیی تێدا بەدی ناکرێت، بەڵکو خەسڵەتێکی ڕەهایە و لە دەرەوەی خودی مرۆڤایەتیدا بوونی هەیە.

لە تیۆرییەکانیدا لەبارەی سیاسەتەوە، (هۆبز)دەڵێت: هیچ کەسێک نایەوێت ملکەچی یاسا و ڕێساکانی ژیان بێت، مەگەر لە سزا بترسێت. هەروەها کاتێک مامەڵە لەگەڵ کۆمەڵگەیەک دەکەین، دەبێت هەمیشە چاوەڕێی ئەوە بکەین، کە خەڵکانێک قووت دەبنەوە، گەر هەڕەشەی سزایان لێ نەکەین یاسا پێڕەویی ناکەن. یەک لەو تێزانەی (ئەرەستۆ) لە میانەی پێناسی مرۆڤدا (هۆبز) نکووڵی لێ دەکات، ئەوەیە (ئەرەستۆ) پێی وایە مرۆڤ بە سروشت بوونەوەرێکی چاکەکارە بۆ کۆمەڵگە. (هۆبز) دژی ئەو تێزە یۆنانییە کۆنانەیە، پێیان وایە مرۆڤ بە سروشت شارستانییە لەو بارەیەوە دەڵێت: زۆرینەی زۆری فیلەسۆف و نووسەرە کۆنەکان پێمان دەڵێن، مرۆڤ بە سروشت شارستانییە، وەکو ئەوەی دامەزراندنی دەستەڵاتێکی تۆکمە و بەهێز، بەرقەرارکردنی ئاشتی و ئاسایش پێویستی بە کۆنتراکتی مرۆڤەکان لەسەر کۆمەڵێک مەرج، کە دواجار پێی دەگوترێت یاسا، نەبێت. ئەم تێڕوانینەی خۆی بەوە کۆتا دێنێت: (دامەزراندنی کۆمەڵگەی شارستانی پرۆژەیەکی زۆر لەوە گەورەترە تەنیا بڵێین مرۆڤ بە سروشت شارستانییە. لە ناو شارستانییەتدا ناکۆکییەکان، هێزە سروشتییە شاردراوەکانی مرۆڤ، ئەنگیزەکان و تەواوی توانا و ویستەکانی مرۆڤ دەوروژێن و دەکەونە گەڕ). (هۆبز) پێی وایە، لە سروشتدا شارستانییەت نییە، دەوڵەت، زانست و کەلتوور، و دەیان بەرهەمی تری مرۆڤایەتی بوونیان نییە، بەڵکو هەموویان لە باوەشی

بەشارستانیبوونی مرۆڤدا لە دایک دەبن. (سکستەس ئیمبریکس) نووسەرێکی کۆنی لاتینییە لە نووسراوەکانیدا نموونەیەکی مامەڵەکردنی فارسە کۆنەکانمان لەمەڕ هەڵبژاردنی پاشای نوێدا لە دوای مردنی پاشای هەنووکەیی بۆ باس دەکات و دەڵێت: کاتی خۆی، فارسەکان، کە پاشاکەیان دەمرد، ڕاستەوخۆ پاسایەکی دیکەیان هەڵنەدەبژارد، بەڵکو ٥ ڕۆژ چاوەڕێیان دەکرد. لەو پێنج ڕۆژەدا ئاژاوە و پشێوی سەرتاپای وڵاتی گرتووەتەوە، کوشتن، بڕین، دەستدرێژی سێکسی و هەموو ئەنگێزە ناشیرینە وەحشییەکان ئاکتیڤ بوون. لە دوای ئەو پێنج ڕۆژە کاتێک هەرچ کەسێکیان بۆ پاشا دەستنیشان کردبیت، ئەوا خەڵکی ڕاستەوخۆ ملکەچیی خۆیانیان پێشان داوە و پاڵپشتییان لێ کردووە. ئەم نموونەیە، کە (هۆبز) بۆمان دێنیتەوە بۆ ئەوەیە پێشانمان بدات، لە دوای هەموو ئاژاوە و پشێوییەک مرۆڤەکان ملکەچی (وەلاء)یان بۆ یاسا و دادپەروەری زۆرتر و زۆرتر دەبێت.
کتێبی (لیڤایتەن)ەکەی (هۆبز) بە کتێبێکی زۆر سەیر تێڕوانینی بۆ دەکرێت. وشەی (لیڤایتەن) وشەیەکی عیبرییە و بە مانای دڕندەیەکی دەریایی دێت، کە زۆر گەورەیە و لە ڕێگەی شەڕەوە بەسەر هەموو گیانلەبەرە ئاوییەکانی تردا زاڵ دەبێت و مەملەکەتەکەیان داگیر دەکات. لەم کتێبەیەوە (هۆبز) دەیەوێت دەوڵەتێکی بەهێز و تۆکمە دابمەزرێنێت، کە توانای تێکشکاندنی پشێوی، فیتنە و شەڕە ناوخۆییەکانی هەبێت. کەواتە (لیڤایتەن) دەوڵەت بووە، نەک فەرمانڕەوا و پاشا. (هۆبز) ئەم کتێبەی کردووە بە چوار بەشی سەرەکییەوە، لە بەشی یەکەمدا باس لەو کەرەستانە دەکات، کە دەوڵەتێکی بەهێزیان لێ دروست دەبێت. گرنگترینی ئەو کەرەستانەیش بە مرۆڤ ناو دەبات. لەوەوە فیلەسۆفی ناوبراو دەوڵەت بە کۆمەڵگەیەکی سیاسی لە قەڵەم دەدات، کە پێکهاتەکەی مرۆڤە و دەوڵەتیش داهێنانی خۆیەتی. لە بەشی سێیەمی کتێبەکەیدا، ناوبراو باس لە بنەما دینییەکانی دروستبوونی دەوڵەتی مەسیحی دەکات و هەموو ئەو بنەمایانەیش دەخاتە ژێر پرسیار و گومانەوە. لە بەشی چوارەمیدا باس لە تاریکیی ڕۆح دەکات، کە تێیدا گوزارش لە خراپ وەرگێڕانی کتێبی مەسیحی دەکات و باوەڕبوونیشی بە جنۆکە و ڕۆح ئەو شتانە دەچوێنێت بە ئایینی بتپەرستیی کۆن.
لە بەشی گرێکۆمەڵایەتی و دامەزراندنی دەوڵەتەکەیدا (هۆبز) باس لە هەردوو مافە سروشتییەکان (حقوق الطبیعیة) و یاسا سروشتییەکانمان بۆ دەکات. مافە سروشتییەکان بەسەر چوار بەشدا پۆلێن دەکات:
- ئەو مافانەی لە پێناو مانەوەی خودادا هەن.
- ئەو مافانەی کەرەستەی ئەو مانەوەیە مسۆگەر دەکەن.

– ئەو ماقانەی ئامانج دەستنیشان دەکەن.
– ئەو مافانەی خاوەنداریەتی دەسنیشان دەکەن.

بۆ یاسا سروشتییەکانیش ئەم فیلەسەفە پێی وایە ئەو بنەما و بیرۆکانەن لە ڕێگەی عەقڵەوە دەدۆزرێنەوە، تاکو بەربەستەکان لە بەردەم بەردەوامبوونی ژیاندا وەلا بنێت. ئەم یاسایانە، لەگەڵ ئەوەیشدا سروشتین، بەڵام دواجار لەبەر ئەوەی لەلایەن عەقڵەوە دەدۆزرێنەوە بۆ عەقڵیش پێناسیان دەکات، پێیان دەگوترێت یاسا عەقڵییەکان، یاخود یاسا مۆڕاڵییەکان، کە پێشتر ئاماژەمان پی کرد. (هۆبز) پێمان دەڵێت هیچ بیانوویەک بۆ تێنەگەیشتن و خۆگێلکردن لە یاسا سروشتییەکان نییە. نەزانی (جهل) بۆ یاسا سروشتییەکان لە سێ ئاستدا خۆی دەبینێتەوە: نەزانی بەرانبەر بە یاسا (دەستوور)، نەزانی بەرانبەر بە دەسەڵات و دواجاریش نەزانی بەرانبەر بە سزا. دەربارەی سروشت، ئەوەی لە (ئەرەستە)وە بۆمان ماوەتەوە و بۆ ڕادەیەکی زۆریش کاریگەریی لەسەر (هۆبز) داناوە، ئەوەیە دەڵێت: سروشت هەندەک بوونی دروست کردووە تاوەکو فەرمان بدەن و هەندەک بوونی تریشی دروست کردووە، تاکو ملکەچ بن، سەرباری ئەمان هاوسەنگی و بەرابەرییەکیشی داناوە. لە درێژەی باسەکەیدا (ئەرەستە) دەڵێت، خۆ ئەگەر سروشت توانی مرۆڤەکان نابەرابەر بخوڵقێنێت ئەوا هیچ هێزێک نییە بتوانێت ئاشتییان لە نێواندا بە دابین بکات.

(هۆبز) تێڕوانینی تایبەت، بەڵام جیاواز لە سەردەمەکەی خۆیی بەرانبەر بە ئایین هەبووە. کەسانێکی زۆر لە سەردەمی خۆیدا (هۆبز)یان بە ئاتەئیست (ملحد: خوانەناس) بە خەڵک ناساندووە، بەڵام ئەوەی زۆر باش (هۆبز)ی ناسیوە و توانیبێتی تێڕوانینی کەسایەتیی شی بکاتەوە ئەو کەسانە بوون، کە هاوڕێی نزیکی بوون و گفتوگۆیان لەگەڵ کردووە. (جون ئۆبری) یەکێک بووە لەو کەسانە، هاوڕێیەتیی نزیکی لەگەڵ فیلەسەفی ناوبراو هەبووە. (جون) پێی وا نەبووە، کە (هۆبز) خوانەناس بووبێت. هەندێکی تر لە هاوڕێ نزیکەکانی پێیان وابووە، (هۆبز)، نەک هەر ئاتایست بووە، بەڵکو ئاتایزم کرۆکی فەلسەفەکەی بووە و بنەمایەکیش بووە بۆ دارشتنی تیۆرییە سیاسییەکانی. لێرەدا ناکرێت ڕای پیاوانی ئایینیی سەردەمەکەی خۆی لە یاد بکەین و قسەیان لەبارەوە نەکەین. زۆربەی پیاوانی ئایینیی ئەو سەردەمەی کۆمەڵگەی بەریتانی (هۆبز)یان بە خوانەناس لە قەڵەم داوە. لەسەر بنەمای جیاکردنەوەی باوەڕ لە مەعریفە، لە ژیانی فەلسەفیی خۆیدا (هۆبز) هەوڵی جیاکردنەوەی لاهووتی لە فەلسەفە داوە. لە میانەی سەرهەڵدانی دینەوە، ئەم

فیلۆسۆفە پێی وایە مرۆق خۆی ئاژەڵێکی دیندارە و دین لای هیچ بوونەوەرێکی تر بوونی نییە، مادام بەرهەمەکانی دینداریی تەنیا لای مرۆق بەرچاو دەکەویت. سروشتی مرۆق بەوە لە بوونەوەرەکانی تر جیا دەکرێتەوە، کە حەزی بۆ بەدواداچوون (Curiosity)ە. هۆکاری هەموو مەینەتییەکانی ژیان لەوەوە سەرچاوەی گرتووە، کە مرۆقایەتی بە دوای هۆکارەکان (علل)دا دەگەڕێت و تا نەیاندۆزێتەوە واز ناهێنیت، تاکو دەگاتە ئەو شوێنەی بە هەندێک هۆکار، کە ناتوانێت هۆکاری پێشتری بۆ بدۆزێتەوە، ئیتر لەوێدا دەوەستێت و دەیخاتە پاڵ (خوا)، مادام پێی وایە ئەزەلییە. تەنیا مرۆڤە دەتوانیت دەرک بە سەرهەڵدان و گومبوونی شتەکان و دیاردەکان بکات. لەوەوە ئەو بیرۆکەیەی بۆ دروست بووە، شتێک، کە سەرەتای هەبێت دەبێت هۆکارێکیش هەبێت بۆ دروستبوونی. ئاژەڵەکانی تر ئاسوودەیی تەنیا لە ئەنگێزەکانی خواردن، سێکس و نەبوونی دوژمندا دەبیننەوە، بەڵام لای مرۆق پێچەوانەیە. مرۆق هەست بە بەختیارییەک دەکات، کە لە ئایینەدا دەتوانێت دروستی بکات. یەکێکی تر لە خەسڵەتەکانی مرۆق لای (هەبز) ترس و دڵەڕاوکێیە. ترس و دڵەڕاوکە لە کاتێکدا دێنە ئاراوە، کە مرۆق هۆکارەکانی دیاردەکانی لا گوم دەبن و ناتوانێت کۆنترۆڵیان بکات. ئەو چەمکانەی باسیان لەوە کرا، ئەوانەن (هەبز) سەرهەڵدانی دینی لای مرۆق پێ شرۆڤە کردووە. نەزانین (جهل) لای (هەبز)، کە هۆکاری سەرەکیی سەرهەڵدانی دینە، نەزانییە بەرانبەر سەرچاوەی دیاردەکان. ترس لای مرۆق یەکێکی ترە لە بنەماکانی دروستبوونی دین. کۆمەڵگە سەرەتاییەکانی مرۆقایەتی کاتێک بەر یەک کەوتوون پێویستیان بە سیستەمێکی حوکومڕانی بووە بۆ ڕێکخستنی ژیانی خۆیان و مسۆگەرکردنی ئاسایشی مانەوەیان. بۆ دابینکردنی ئەو مسۆگەرییەیش پەنایان بردووەتە بەر ترساندنی مرۆق لە ئەشکەنجە و ئازارەکانی هێزە شاردراوەکان. بۆ هەر هێزێکی سروشتیی نادیاریش مرۆق توانیویەتی وێنەیەکی لە مێشکی خۆیدا بۆ بخوڵقێنیت و توانیویەتی پەیکەرێکیشی بۆ دروست بکات. سەرەتاییترین دین دینی بتپەرستی بووە، هەر بتێکیش سیومبوڵێک بووە بۆ هێزە سروشتییە نادیارەکان، هێزی شەیتان، هێزی چاکە و خێر، هیزەکانی ئاگر و هەورەگرمە و ،،،،، هتد. زۆربەی فیلۆسۆفەکان و لە نێویشیاندا (هەبز) پێیان وایە، عەقڵی مرۆق توانای هێنانەبەرچاو و تێگەیشتنی بێکۆتایی (ما لانهایە)ی نییە. لەبەر ئەوەی خوایش لەو پێڕەنەیە، وێنەیەکی ڕۆشنی ماتەریی خوا لای مرۆقایەتی دەست ناکەوێت.

بابەتی عەقڵی فەلسەفی لای ئەم فیلۆسۆفە تەنەکە، ئێمە دەتوانین وێنای بکەین، ڕێچەڵەکەکەی دەستنیشان بکەین و دەیشتوانین بڵێین

شتێکە قابیل بە هەڵوەشاندنەوە و فۆرمەڵکردنەوەیە. بەڵام کاتێک قسە لەسەر خوایەکی ئەزەلیی بێسەرەتا دەکەین، کاتێک قسە لەسەر خوایەک دەکەین، کە قابیل بە هەڵوەشاندنەوە و دووبارە فۆرم□□کردنەوە نییە، ئەوا ئەو خوایە لای (هۆبز) دەکەوێتە دەرەوەی خانەی فەلسەفەوە. ئەوەی بە لای ئەوەوە پڕۆبلێماتیکی فەلسفەییە ئەوەیە، سروشتی خوا خۆی ئاڵۆزە، قابیل بە جێگەگرتنەوە نییە، ناتوانرێت دەرکی پێ بکرێت، ناتوانین لە دەستەلاتێکی ڕەهای خوایی تێبگەین. خوا دوا هۆکاری بوونە، هێزی یەکەمی کۆکردنەوەی هەموو هێزە شاردراوەکانی ترە، هۆکاری یەکەمی کۆکردنەوەی هەموو هۆکارەکانە. خەسلەتە نەرێنییەکان هەمووی لە خوادا کۆ بووەنه تەوە، بێکۆتایی، نەبوونی سەرەتا و هەتاییی سەردەمەکەی. بە بۆچوونی (هۆبز) مرۆڤەکان هەموویان لە بەرانبەر ئەو دیاردانەی دەستەڵاتیان بە سەریاندا ناشکێت ناچار دەبن خوایەک بۆ خۆیان دروست بکەن، تاکو هێزە بێکۆتاییەکانی ڕادەست بکەن. ل□ بارەی دین و دەوڵەتەوە (هۆبز) پێی وایە مرۆڤ ناتوانێت دوو گەورەی هەبن، یەکێکیان، ڕۆحی بێت و ئەوی تریان زەمەنی، بەڵکو ت□نیا دەتوانێت گوێ لە یەک گەورەی زەمەنی بگرێت. دەوڵەتی دینی مەملەکەتێکە خوا پاشاکەیەتی و مرۆڤەکان تێیدا ملکەچیی خۆیانیان پێشان دەدەن.

ئەم نگارانەی خوارەوە ڕەشنووسی هەوڵەکانی هۆبزە بۆ بەچوارگۆشەکردنی بازنە:

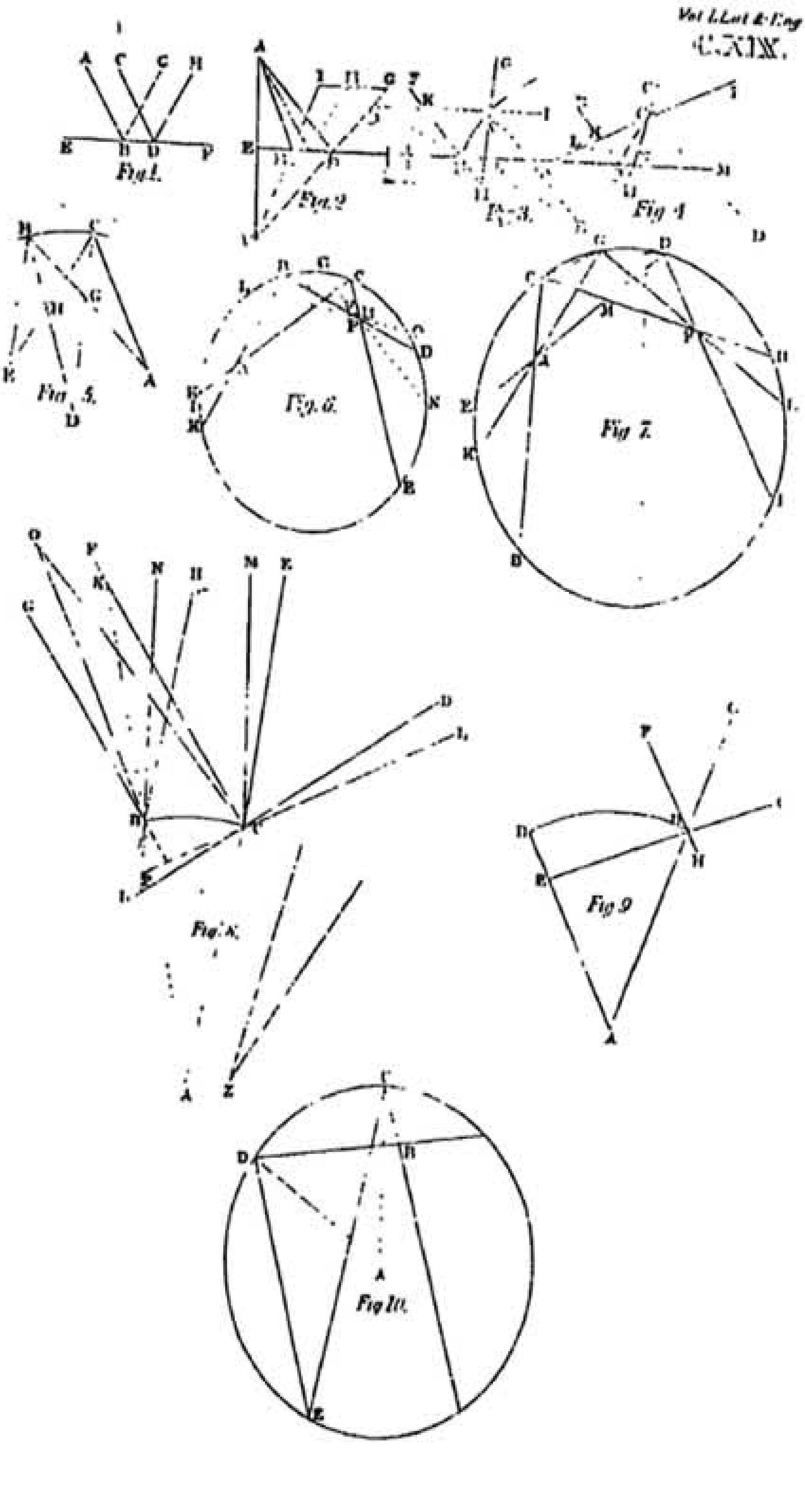

پەراوێز:

*جێگەی سەرنجمە، کە لەم فیلۆسۆفە، لەم باسە قوڵە عەقڵییەدا یاری شەترەنجی باس نەکردووە. یاری شەتڕەنجیش یەکێکیە لەو کارە فیکرییانەی (ڕێچکه)ێکی تایبەتی خۆیی هەیە و ناکرێت بەروبوومی

زەینیی مرۆڤ نەبێت. لە ڕووبەرێکی بچووکدا و بە هۆی ٣٢ داشەوە نزیک بە دە ملیۆن پێکهاتە(combination)ی زەینیمان بۆ دەخولقێنێت. فەزایەکە تێیدا جگە لە فیکر هیچ شتێکی تر جێی نابێتەوە. بەزاندنی بەرانبەر لە ڕێگەی فیکر و قووڵبوونەوەوەیە نەک لە ڕێگەی ئیدراکەوە.

سەرچاوەکان:

١- د. إمام عبدالفتاح إمام .... توماس هوبز والفلسفة العقلانية
٢- اللفياثان الأصول البيعية والسياسية للدوللة......توماس هوبز

بیری مارکس دەکەم … کارا فاتیح

1- مارکس دەیگووت: لە بنچینەدا پەیوەندییە مەتریالییەکانی ناو کۆمەڵگا، شێوەی بیرکردنەوەمان دیاری دەکەن، ئەو پێی وا بوو ئەو پەیوەندییە مەتریالیانەش ڕۆڵی سەرەکییان لە گەشەکردنی مێژوو دا هەیە.

ئێستا دەبینم پەیوەندییە ماتەریالییەکانی کۆمەڵگای کوردی، خۆرسك نیین، چالاکیی ناوەکییان سستە، ئاراستەکراون، دواکەوتوون، لە بەر ئەوە بیرکردنەوەمان، لە پاش، کۆڵە، وەرانە و، لە ئاست واقیعە جیاجیاکاندا بەزیوە.

2- مارکس دەیگووت: گۆڕانکارییە ماتەریالییەکان، پەیوەندییە ڕۆحییەکان بەرەو دۆخی تر و ئاستی تر دەبەن.

ئێستا دەبینین لە بەر ئەوەی گۆڕانکارییە ماتەریالییەکانی ئێمە، ناتەندرووست، ساختە، نازانستی و نامرۆیی بوون، بۆیە پەیوەندییە ڕۆحییەکانمان، بیمار، ماندوو، بەرەو ئەو دەچن هەپروون بە هەپروون بن.

3- مارکس دەیگووت: سەرخانی کۆمەڵگا، ڕەنگدانەوەی ژێرخانەکەیەتی. ئەو بە پەیوەندییە مەتریالی و ئابوورییەکانی دەگووت ژێرخانی کۆمەڵگا، جۆری بیرکردنەوەی مرۆڤی لە یاسا و ئایین و مۆراڵ و هونەر و فەلسەفە و زانست.. هتد بە سەرخانی کۆمەڵگای دانا بوو، مارکس پێی وابوو پەیوەندییە مەتریالییەکان بیرکردنەوەی کۆمەڵگایان لە سەر بونیاد نراوە.

ئێستا سەرخانی ئێمەی کورد، لە وێنە ئایین، هونەر، فەلسەفە، زانست، مۆراڵ، ئەدەب... هتد، شەل و ئیفلیج و نابینایە، بڵێی مارکس ڕاست نەکات، ئەویش بۆ ئەو ژێرخانە ئیفلیج و نابینایە نەگەڕێتەوە کە گوزارشتە لە پەیوەندییە مەتریالی و ئابوورییەکانی ئێمە.

4- مارکس دەیگووت: شێوازی بەرھەمھێنانی کۆمەڵگا، شێوەی بیرکردنەوەی سیاسی ئایدیۆلۆژیی ئەو کۆمەڵگایە دیاری دەکات.

ناھەق نییە بیرکردنەوەی سیاسی و ئایدۆلۆژیی ئێمە ھێندە دەردەدارە، باشە کوا شێوازی بەرھەمھێنان لە کۆمەڵگای ئێمەدا.

5- مارکس دەیگووت: بەزۆریی چینی دەسەڵاتداری کۆمەڵگا پێوەرەکانی مۆراڵ دەستنیشان دەکات، چونکە پێکھاتەی مێژوو ململانێی چینەکانە، لەم مێژوە دا دەسەڵاتدار خاوەنی ئامێری بەرھەمھێنانە.

باشە ئەوە نییە ھەموومان حەزمان لە شێوەی ژیان و حەزی دەرکەوتن و گەندەڵی و زوو دەوڵەمەندبوون و قسەکردن و خۆگۆڕین و ڤێللا و سەیارەکانی چینی دەسەڵاتدارانە.

6- مارکس دەیگووت: شێوەی کار لە سەر ئاگایی کاریگەریی ھەیە و ئاگاییش ڕەنگدانەوەی خۆی لە سەر شێوەی کار ھەیە.
بەڵام ئەوەتا ئێمە بە پێوەری سەعاتی دەوامکردنەکانمان نا، بەڵکو بە پێوەری بەرھەم تەواو تەواو بێکارین، بێکاریین بۆیە ئاگاییمان وڕ و تەمبەڵ بوە. مارکس ئەوەی لە هیگڵەوە وەرگرتبوو، کە کارکردن بە ھەموو نایەکسانییەکانیشەوە ھەر پۆزەتیڤە، چونکە بوونی مرۆڤی لە سەر بەندە، ئەوەتا ئێمەیش لەم بێکارییە (بێ بەرھەمییە) دا دوور نییە بڵێین بوونمان وەك مرۆڤ ل□ ڤ□یران\ م□ترسیدایە.

7- مارکس دەیگووت: لە کۆمەڵگای سەرمایەداریدا کرێکار بۆ خۆی کار ناکات، واتە کارەکەی دەبێتە شتێك كە لە دەرەوەی حەز و ویست و خەون و ئامانجی خۆی، ئەمەیشی بە تەعبیری هیگڵی بە نامۆبوون لە کار تەفسیر دەکرد، کە دەبوە ھۆی نامۆبوونی کرێکار لە خۆیشی و ھەقیقەتی مرۆڤ بوونی خۆی دەکەوتە ژێر پرسیارەوە.
ئەوا دەبینین ئێمەیش بۆ خۆمان کار\دەوام ناکەین، حەز و ویست و خەون و ئامانجمان لە پرۆسیسی کار\دەوام دا ناخەینە گەڕ، ئێمەیش بە فێربوون لە مارکس و بە تەعبیری هیگڵی بە کار\دەوام نامۆین و ئەم نامۆبوونەیش لە خۆمان نامۆمان دەکات و لەوێوەیشەوە ئێستا ھەقیقەتی مرۆڤ بوونیشمان لە ژێر پرسیاردایە...

یادەوەری بە تەنیشت رۆمانەوە ... کەریم کاکە

دوور نیە تۆش تووشی کتێبێکی وا بووبیت، کتێبێك تێدامابیت داخوا رۆمانە یان یادەوەری، دیارە قسە لەو یادەوەریانەیە کە بە گۆتەی گۆتیاران بێت هێند لە رۆمان نزیکبوونەتەوە، دەستی هونەرکاری تخووبی نێوانیانی سڕیوەتەوە..
بۆئەوەی مەبەستم روونتر بگات، چەمکی یادەوەری لە چەمکی یاداشت جیادەکەمەوە، یاداشت هەموو ئەو یاداشتانە دەگرێتەوە بە زمانی رەق و تەق، یان بە زمانی سیاسەت و مێژوو، دوور لە هونەری گێڕانەوە و هونەرکاری نووسراون، واتە نەبوونەتە دەقی ئەدەبی، هەرچی یادەوەرییە وەك هەر دەقێکیتری ئەدەبی دەقە، ئەو جۆرە یادەوەریانە لە ناو کورد ناڵێم نیە، چونکێ پێڕانەگەیشتووم هەرچی هەیە بیخوێنمەوە، بەڵام ئەگەر هەشبێ زۆر دەگمەنە، بۆیە دەبێت لە دەرەوەی ئەدەبیاتی کوردی ئەو یادەوەریانە بخوێنینەوە..
بە پرسیارێکەوە دەچمە نێوان قسان و بە دەوری ناونیشانی بابەتەکە دەسووڕێمەوە و هەوڵی لێ نزیکبوونەوەی دەدەم: داخوا دەقێکی دیاریکراو هەیە هەم رۆمان بێ هەم یادەوەری؟
لە بەرایی دەڵێم قسەی من لەوە نیە رۆمان تا کوێ کەلك لە یادەوەری وەردەگرێ، یان یادەوەری تا چەند باڵ بە سەر پانتایی رۆماندا دەکێشێ، قسەم لەوەش نیە ژانرەکان تا چەند لێکدی نزیك دەبنەوە، قسەی من لەوەیە تا چەند یادەوەری وەك ژانرێکی ئەدەبی لە ناو رۆمان کە ژانرێکیترە دەتوێتەوە و وەك ژانرێکی جیا نامینێتەوە، لە قسان خۆی لە دەستەدات، یان تێکەڵ نابێت و خۆی دەپارێزێت.
ئەوەی رۆمان و یادەوەری لێکنزیك دەکاتەوە هەندێ رەگەز و تەکنیکن، تێ چاودێ زمانی یادەوەری نە زمانی مێژووە نە زمانی سیاسەت، رێك زمانی رۆمانە، زمانێکە کەم و زۆر شیعرێتی تێیدا زاڵە، بە ئاگا لەوەی شیعرێتی لە رۆماندا رێژەیيە، بە ئاسایی وەرگرە زمانی یادەوەری لە زمانی رۆمان سەرتریش بێ، دەگەرێتەوە ئاستی یادەوەرنووسەکە، کەواتە ئەگەر بتەوێ لە رێی زمانەوە ئەو دوو ژانرە ئەدەبیە لێك جیا بکەیتەوە، کاری نەکردەیە..
لە یادەوەریدا خەون هەیە، یادەوەرنووس بە گێڕانەوەی خەونەکانی و

گرێدانەوەی بە سەربردەکانی جوانیەکی وا بە گێڕانەوە دەدات رۆماننووسیش لە رۆماندا هەر هێندەی لە دەستدێ لە خەونەوە جوانیی وا بە دەستبێنێ، خەون رەگەزێکی یادەوەریە و لێی نابێتەوە، یادەوەری لە خەیاڵرێشتنیش هاوشانی رۆمان دەروات، خەیاڵرێیشتنێکی وا لە کتێبی سیاسەت و مێژوو جێی نابێتەوە، ئەدی شۆڕبوونەوە بۆ ناخ و خوێندنەوەی ترس و شەرم و رارایی لە سیمای کەسەکانەوە، ئەدی...

تۆ لە دەستپێك، گەڕانەوە بۆ پاشێ، خۆدواندن، گفتوگۆ و گرێچن و یەکانگیری و چارەسەر و ئەوانە وردبەوە، دەڵێی رۆمان لە یادەوەریی خواستوون، خوێنەرێك ئەگەر بە ناو کتێبی بیرەوەری و یاداشتە رەق وتەقەکاندا هاتبێ، لەپڕ بکەوێتە سەر کتێبێکی یادەوەری، ئاساییە بە رۆمانی تێبگات، ئاخر ئەم هونەرکاریانە پتر بە هونەرکاریی رۆمان ناسراون، بە راست ئەو رەگەز و تەکنیکانەی هەوکە لە چیرۆك و رۆمان بەکاردێن، پێشترێ پێش رۆمان لە یادەوەری بەرچاوناکەون؟ بۆ ئەوە دەبێ بگەڕێنەوە بۆ مێژووی ئەدەبی گێڕانەوە، یادەوەری و چیرۆك و رۆمان و هەقایەتان، دیارە ئەو بابەتە لە جغزی ئەو نووسینە جێی نابێتەوە.

بە گشتی هەندێك تەکنیك و رەگەز هەن لە رۆمان و یادەوەری بەکاردێن، هەرچەندە لەبەر دڵی رۆماننووسان گرانە بەڵام پێمخۆشە بڵێم رۆماننووس و یادەوەرنووس لە یەکودووی دەخوازن، لێرەوە رۆمان و یادەوەری لێکدی نزیکدەبنەوە، بۆیە بە ئاسایی وەرگرە ئەگەر خوێنەرێك هەبێ دوای لێبوونەوە لە کتێبێك بڵێ:

ئەرێ ئەوەی خوێندمەوە، یادەوەری بوو یان رۆمان؟

تا ئێرە کەم شتێك بوو لە بارەی لێکنزیکی و وێکچوونی رۆمان و یادەوەری، لێ کاتێ جیاوازیی نێوانیان دێتە گۆڕێ وێکچوون چەندێ زۆر وبتەو بێ، رەنگە خۆی لە بەر جیاوازیەکان نەگرێ و بە دوو ژانری سەربەخۆ بمێننەوە، ئاخر یادەوەری لە سەر دوو ستوون هەڵدەنرێ: راستگۆیی، جوانگۆیی، هەرچی لە رۆمانە راستگۆیی بەو واتایەی لە یادەوەریدا هەیە، بوونی نیە، یادەوەرنووس لە ئاست کەس و رووداو و جێ و دەم، دەستی بەستراوە، بەو واتایەی ناتوانێ جێگۆڕکیان پێبکات، یادەوەری نووسینەوە دیتن و بیستنە، ئەگەر کتومتیش وەك خۆی نەبێ، هێندە دوورناکەوێتەوە کە کەسە راستەقینەکان لە خۆیان بکەونە گومان و بە زەحمەت خۆیان بناسنەوە، ناکرێ کەسی زیادەش قیتبکرێتەوە، لە یادەوەری سەربردەکان روویانداوە، یادەوەرنووس وەك خۆی دەیانگێڕێتەوە، ئەوەیە لە گێڕانەوە دەستی هونەرکاریان دەگەیەنێتێ، بەڵام بە شێوەیەك نا کەسەکان سەربردەکان نەناسنەوە، لە یادەوەری جێ و دەمی دیار

هەیە..
دیارە ڕۆمان بەو شێوەیە وابەستەی هیچ کام لەوانە نیە، لە کاتێك ئەگەر سەرهاتێکی راستەقینەش بابەتی ڕۆمانەکەبێ، گەمەی وای تێدەکات، لە خەیاڵەوە بە شێوەیەك دایدەڕێژێتەوە نەناسرێتەوە، یان لە جێ جێ لەگەڵ سەرهاتە راستینەکە دێتەوە و شتێکی لێ دەناسرێتەوە، ڕۆمانووس ئازادە لە گۆڕانەوە، لە خەیاڵکردنی بۆ کۆتا، لە سەراوبنکردنی سەربردەکان، ڕۆمانووس دەشێ دنیایەکت بداتێ کەس پێی نەخستبێتە ناوی، یان بڕۆین دنیایەکی نوێ، دیارە دنیای یادەوەرنووس دنیای رابردووە، دنیایەکی کۆنە، بەڵام هێزی گێڕانەوە جوانی دەکات، وەك دنیای ڕۆمان جوان. ئەو دوو جوانیە بە تەنیشت یەکەوەن، تۆ بڵێی تێکەڵ نەبن و نەبنە یەك؟ ئاخر هەندێك پێیانوایە ڕۆمانە یادەوەریش هەیە، ڕەنگە گیروگازیەك لەوە هەبێ، لە سەری ناڕۆم..
من وای دەبینم یادەوەری ژانرێکی ئەدەبیی سەربەخۆیە، وەك ڕۆمان سەربەخۆیە، یادەوەرنووس هاوشانی ڕۆمانووسە و لە جوانگۆیی جێی یەکتر ناگرنەوە، وەك چۆن شاعیر جێی ڕۆمانووس، ڕۆمانووس جێی چیرۆکنووس ناگرێتەوە، یادەوەری هیچی لە ڕۆمان کەمتر نیە، بۆیە بۆ پیاهەڵدانی یادەوەریەك ناکرێ بە ڕۆمانی هەژمار بکەیت، ئەگەر واتکرد لە یادەوەریت کەم کردەوە، پێموایە یادەوەری هەیە بە هەندێ دەسکاریەوە دەبێتە ڕۆمان، دیارە دەسکاریەکە بە پلەی یەکەم لە راستگۆییەکەوەیە و یادەوەری لەکەدار دەکات، هەینێ لە یادەوەری دەردەچێ، مەبەستمە بڵێم یادەوەرنووس ئەگەر مەبەستی بێ یادەوەریەکەی دەکاتە ڕۆمان، کە نایکاتێ نیشانەی ئەوەیە یادەوەری هاوشانی ڕۆمان رادەگرێ، ڕەنگە سەرتریش، وای دەبینم یادەوەرنووس هەر کاتێ حەزبکات ڕۆمانووسە، بەڵام بۆ ڕۆمانووس بەو ئاسانیە نیە ببێتە یادەوەرنووس، ئاخر بتەوێ بە خەیاڵدا بفڕێی و دەستبەرداری راستگۆییش نەبیت، زەحمەتترە لەوەی لەو سەری خەیاڵەوە بۆ چی گوتن و راستگۆیی بگەڕێیتەوە..

باخەوانێك لەم شارەیە ... نەبێز

گۆران

_(1)_

کەهاتم…
بۆئەوەی گەرمی ئەم ڕۆژگارە نەم سوتێنێت
بەژێر سێبەری قەڵەمەکەی(قوبادی)*ییەوە هاتم.
کاتێك هاتم…
خۆم لەگورگێك ئەچووم بچێت بۆ پەچەی مەڕەکان
بەهەرشوێنێکدا تێدەپەڕیم، بۆنی غەریبییەکەم دەیناساندمەوە.
نە قەڵەمم پێبوو نە کتێب
بارەکەی من، باری قوڵنگ و خەنجەربوو!
بەوێنەی جوتیارێك
زەوییەکەی خۆمم کێڵا و، تۆوی خۆم چاند و، ئەوسا هاتم.
تۆ پەرژین دروستکەر…
کەخۆت سێبەریت، داهۆڵ بۆ کێڵگەکەی من دروست مەکە لێگەڕێ با
چۆلەکەکان بە ئازادی بەرهەمەکەم بخۆن.
تۆ کە خۆت تۆوێکی گەنیویت
کە خۆت هیچ بەرهەمێکت نییە، بۆ ئەتەوێت لە خەرمانەکەی من بخۆیت؟!
کە خۆت ناتوانی زەویەك بکێڵی، بۆ تۆوی خۆت بەسەر زەویەکەی مندا
دەپژێنی؟!
کە خۆت وەك داهۆڵێك سەرت پڕە لەپوش
بۆ دەتەوێت بەو سەرە پوچەی خۆتەوە چۆلەکەکانی من بترسێنی؟!
نابینی؟! من دوای هەڵگەڕان بە لێرەوارەکاندا بیرم لە بەرزایی
کردەوە
دوای لەت لەت بوونم، بیرم لە کۆکردنەوەی پارچە شکاوەکانی خۆم
کردەوە
دوای خال□ی بوونەوەی پەیمانەکەی دەستم، دیسانەوە ساقیم بانگکرد
دوای شکانی گۆزەی ئومێدەکانم، قوڕی نائومێدیم کۆکردەوە
ئەم روناکییەی لەمندایە، بە ڕەشەبای هیچ کەسێك ناکوژێتەوە
کەخۆم تیرێك بم لە کەوانێك دەرچووبم، ئیتر تۆ تیر لەچی دەگری؟!
شەوگەڕ خەریکی چیت؟
دەست بۆ خەرمانی من مەبە،
من بۆیە بەرهەمەکەی خۆمم لە خەرمانێکدا کۆکردەوە، تابیسوتێنم و
کێڵگەکەمی پێ ڕوناك بکەمەوە.
کەهاتم…

بەرلەوەی تیرەکان ڕوم تێکەن، خۆم بەخەنجەر بەر بوومە خۆم
بەرلەوەی منداڵەکان بەردم تێبگرن، پەنجەرەم بەخۆمەوە نەهێشت
بەرلەوەی بکەومە ناو باخچەی نازی کچانەوە، خۆمکرد بە تۆپەڵێک دڕک
بەرلەوەی خۆبـادەران بمبەنە هەوای خۆیـانەوە، سـەمام لەبیـر خۆم
بردەوە
بۆئەوەی تا مردن نەناسرێمەوە
خۆمکردە دونیا و، دونیام لەناو خۆمدا ونکرد
خۆمکردە درەخت و گەڵام بەخۆمەوە نەهێشت
خۆمکردە تەنیایی و، لەتەنیایدا بۆ پارچە ونبوەکانم گەڕام.
میوانی درەنگ وەخت…
تۆ بەم پەنجە ناسکانەتەوە کەی هی ئەوەی زەوی بکێڵی
بەم رۆحە تەنگەتەوە کەی هی ئەوەی لەناو گۆڕستاندا بخەوی
بەم قاچە باریکانەتەوە، رێگای کێوەکان ڕێگای تۆ نییە
ئەی هاوەڵی کتێبە مردوەکان
هێشتا تامی برینی وەشەت نەچەشتووە
هێشتا وێرانی دڵ و، وێرانی ماڵت بۆ جیانا کرێتەوە
ئیتر چۆن دەتوانی ببیتە شوانی پەچەی مەڕێک، لەبەردەم گورگێکی وەک
مندا؟!
بیرت نەچێت:
((من گورگەکانم خۆشدەوێن، چونکە بێ مێشکەکان دەخۆن.))
من کەهاتم…
بەپێی پەتی هاتم
(نەك بۆ ئەوەی هەست ب□ بەرزیی و نزمی زەوی بکەم)**
بۆئەوەی ژێر پێکانم ببن بەبرین و تێبگەیت ئەوەی هاتووە
هەتا خەنجەری زیاتری لێدەیت، زیاتر ڕوناکیەکەی دەردەکەوێت.

* * *

ئەو چاکەتەی لەبەر مایە
هی خۆم نییە! هی (باستامی)ییە.***
ئەو خەمەی لە دڵمایە، بچوکترە لە دونیا و گەورەترە لە مر□ق.
دەزانی…
ئەو ژنە لای من مرد
بەقسەی دوو غەریبەی بیابان،
جوانییەکەی خۆی شاردەوە و بوو بە تارمایی.
دەزانی…
ئەو پیاوە لای من مرد

مەیخانەی لێ بووبوویە باوەشی ژن.
ئەو رۆحە لای من مرد
مۆمی خانەقایەکی کوژاندەوە تا چرای مزگەوتێك داگیرسێنێت!
ئەو شاعیرە لای من مرد
خۆی لە رۆژئاواوە بە قەفەز دەیانهێنایەوە و، لێرە نەفرەتی لە فڕینی چۆلەکەکانی نیشتیمان دەکرد.
لەناو خۆمدا، لەناو دونیاکەی خۆمدا
ئەو شاعیرەم وەدەرنا
ژنی وەك مەمکدانێك بەسەر تەنافی شیعرەکانییەوە هەڵواسیی
یەکێکی دیکەشم لەخاچ دا، چونکە لەگەڵ پاسەوانەکانی پەرژینە کۆنەکان جیا نەدەکرایەوە
یەکێکی دیکەم بە خۆڵ داپۆشی، تا بۆنی وشە کۆنەکانی دونیا نوک□ پیس نەکات
ئەو شاعیرەم دەربەدەرکرد، سەری شیعری بە هاتووهاوار سپیکرد
بێ ئەوەی بەخۆم بزانم، بومە بوکوژی سەردەمەکەی خۆم.
کاتێك سەرۆك هەموو سەگەکانی خۆی بەردابوو
کاتێك چواردەورم خال□ی بوویەوە و خۆم بەتەنیا بینیەوە
بانگی خۆم دا
بانگی من بزمارێك بوو، وێنەیەکی تازەی بە دیوارە کۆنەکانەوە هەڵواسی
بانگی من دەنگی غەریبەیەك بوو لەناو هەموو ئاشناکاندا
(نەم دەویست بتە بچوکەکان بشکێنم و، قوڵنگەکەم بدەمە دەست بتە گەورەکە) ****
نەمویست لەناو تەپوتۆزی شەڕەکاندا، بۆ پەناگەیەك بگەرێم بیباکانە سەنگەری خۆم هەڵکەند و،
شەڕی خۆم هەڵگیرساند.
ئەوساتانەی تۆ خەوتبوویت، بەیانیان وەك نۆکاو فرۆشێك ئاگایم دەفرۆشت
ئەو رۆژانەی تۆ دەستت خستبوویە سەر نێوچاوانت تا حەقیقەت نەبینی،
من لەسەر دەرگاکان دەمنووسی: حەقیقەت مەرگ نییە،
حەقیقەت دەرگایەکە کەسێك دەتوانێت بیکاتەوە پەنجەرەی ئومێدێك لە ژیانیدا نەبێت.
هیچ شتێك دڵی منی نەشکاند
ئەوەی دڵی منی شکاند دڵخۆشبوونی ئێو□ بوو بە چرای کزی ئومێد
هیچ شتێك منی وێران نەکرد
ئەوەی منی وێرانکرد، وێرانی ئێوە بوو لەبەردەم وێرانیدا.
کەی وتومە شاعیرم؟!

من تەنها دەنگیکم...
دەنگی من دەنگی زەنگی کەنیسەیەکە خۆتت بە بیر دەهێنێتەوە
بەلەمێکم ئەتوانم تا قوڵایی نائومێدی بڕۆم
دۆزەخم، گەر حەز ل□ تامی سوتاندەکەیت لێم نزیك بەرەوە
برین نووسێکم، هەتا برینێك هەبێت من هەم.
چیرۆك نووسێکم، پاڵەوانەکانی ئێوە دەکوژم و، پاڵەوانی دڕکاوی
دەخەمە ناو گۆمە مەنگەکەی ژیانەوە
پالەوانەکانی من لەسەردەمێکدا دەناسرێن دەنگی حەقیقەت لەسەر
منارەکانەوە
بگەرێتەوە ناو مر□ق.

_(2)_

کێڵگەکەم بێ پەرژینە
ئەو دەسماڵەی لەملمدایە، خەونی تیایە
هی خۆم نییە، دەسماڵەکەی (بێساران)ییە.*****
لەو رۆژەوەی کەوەکانم بینی لەناو قەفەزدا دەیانخوێند، باوەڕم بە
قسەکردن نەما.
لەو ساتانەی لەناو ماڵەکەی خۆمم، زیاتر هەست بە غەریبی دەکەم
لەو بەیانیەوەی هاتومەتە ناو شار، تا ئێستاش بە دوای لەتێکی
خۆمدا دەگەڕێم
یەکەمجار کە شارم بینی، کاڵبونەوەی مر□ق دایپۆشیم!
نەمویست وەك کوڕە باشەکان، دەنکی تەزبیحە کۆنەکان بژمێرم
نەمویست لە باوەشی ژنێکدا، لە باوەشی کتێبێکدا ژیان بمباتەوە
نەمویست بەو رێگایەدا بڕۆم ئێوەی بەسەریدا رۆیشتبوون
هیچ سەرسام نەبووم بە کۆترەکان، ب□ س□ن□وبەرەکان، بە روناکی
گڵۆپەکان
چونکە لەوێوە، لە گوندەکەمانەوە کەهاتم هەموو ئەو شتانەم لەخۆمدا
سڕیەوە ونم دەکەن.
کە ئێوەم بەو جۆرە بینی تەنبورەکەم دا بەسەر شانمدا و گۆرانییەکی
تازەم وت:
لەناو شارەکاندا
لەچەندین شوێنەوە پەچەی مەڕەکان رێی رۆیشتنی لێ وندەکردم!
لە چەندین شوێنەوە چەتەم بینی بە سیمایەکی منداڵانەوە
هەر شەوێك باسی روناکیم بکردایە، چەتەکان خەویان لێنەدەکەوت
هەتا سەرۆك زیاتر سەگەکانی خۆی لێم بەردا، مانگەکەم زیاتر
دەدرەوشێتەوە

هەتا دڕك و داڵی سەر رێگاكان زیاتر لە قاچەكانم بچەقن، ئاگرەكەی ناخم زیاتر كڵپە دەكات
لەو كاتەیدا خەنجەرەكان گەمارۆمدەدەن، خەیاڵی فڕین دەدا لەسەرم
بەچاوی خۆم ئەوانە دەبینم لە ڕوناكی دەترسن!
بەچاوی خۆم چۆلەكە دەبینم، چیرۆكی پەڕو باڵكردنی خۆی بۆ ڕاوچی دەگێرێتەوە
بەچاوی خۆم قەساب دەبینم، بەخوێن شیعر بۆ دڵدارەكەی دەنووسێ!!
لەناو شارەكاندا
شوێنی زۆر گەڕام،
كۆڵان، شەقام، بازار
بەڵام، مرۆڤێكم نەبینی برینی ماڵئاوایی چرای دڵی كز نەكرد بێت
مرۆڤێكم نەبینی، دوریی لە ئازیزێكی تاریكیەكەی ناخی روناك كرد بێتەوە.
ئەو جوانییەی لەگەڵ خۆم هێنام لەترسی پیس بوون لەناخمدا شاردمەوە.
ئەوەی لە شارەكاندا بینیم
لەتێكی كردمە سەرباز و
لەتێكی كردمە كوژراوی دەستی ئەو سەربازە.

** *

ئەو قەڵەمەی بەدەستمەو□ یە
قەڵەم نییە!
بزمارێكە وێنەی بەئاگایەكی بە خەوی نوستوێكدا پێ هەڵدەواسم
ئەو قەڵەمەی بە دەستمەو□ یە
قەڵەم نییە!
گسكی دەست كەناسێكە، لەبری شەقامەكان ناخە پیسەكانی پێ پاك دەكەمەوە.
ئەو قەڵەمەی بە دەستمەو□ یە
قەڵەم نییە!
خەنجەرێكە لەسینەی ئەوانەی دەچەقێنم ونبوون لە خودا
ناچار بۆئەوەی دەنگیان بگاتە خودا منارە دروست دەكەن!
هەتا نەبینم جوتیارەكان خەونی نوێ دەكێڵن، دەست لە زەویەكەی خۆم بەرنادەم.
لەبیرمە… باش لە بیرمە
دەمەو عەسرا نێك،
لە پێچی كۆڵانی ژنێكدا

كەوتمە ناو جۆگەیەك ئاوی خۆشەویستیەوە و
تا ئێستاش وشك نەبوومەتەوە.
دڵێكم هەیە، وەك دڵی هەموو سەربار□كان، دەنگی شەڕی لێوە دێت
دڵێكم هەیە، وەك دڵی هەموو باخەوانەكان گەرمە
دڵێكم هەیە، وەك دڵی چۆلەكەیەك بەو هەموو بچوكییەوە فێرە فڕینت دەكات
دڵێكم هەیە، وەك دڵی باوكم گەورە، وەك دڵی دایكم پاك
بەخۆم و ئەم دڵەمەوە
لە گۆشەیەكی ژورەكەمدا، خەریكی پاككردنەوەی پەنجەرە پیسەكانی دونیام.

_(3)_

سەیری دەستەكانم كە
دەستەكانم لە نیشتیمان دەچن
بەم دەستانەی خۆم، باری نائومێدیم لەم مرۆڤەوە بردوە بۆ ئەو مرۆڤ
بەم دەستانەی خۆم، لەسەر سینیەك دانە دانەی خۆشبەختی دڵی مرۆڤەكانم تەكاند
بەم دەستانەی خۆم، شەنی ئەو وشانەم كرد لە خەرمانەكۆنەكاندا كەوتبوونە ژێرەوە
بەم دەستانەی خۆم، پەتی سێدارەكەم پچراند و
ڕێكۆتەكەی(قازی)یم كردە بەرم و هاتم بۆ شار.******
لە هیچ كاروانسەرایەك لام نەدا
چونكە خۆم مەستبووم، روم لە مەیخانەكان نەكرد
چونكە خەو نەیبردبوومەوە، دەنگی منارەكان رای نەچڵەكاندم
چونكە رۆحم پاك بوو، رێژنەی بارانەكان تەڕی نەكردم
چونكە تێگەیشتبووم ئێرە شوێنی من نییە، لە ناشوێندا بۆ بوون دەگەڕام
هەموو شەوێك رۆحێك باگم دەكات و
پێم دەڵێت:
بەرلەوەی خەوی ئەبەدی بێت، لەسەر دڵی مرۆڤەكان نیگاری ژیان بكێشە
بەرلەوەی مەرگ بانگت بكات، ئاگرەكەی خۆت داگیرسێنە
بەرلەوەی لەناو مرۆڤەكاندا ونبیت، گۆشەیەكی تەنیایی بۆ خۆت بهێڵەرەوە
ئەو دەنگی بانگی من دەكات، دەنگی حەقیقەتە
لە ئاوێنە شكاوەكەی حەقیقەتدا پارچەیەكم دۆزیەوەتەوە، لەو پارچەیەدا بۆ بوون دەگەڕێم.

هەركاتێك توانيم گەردون بكەم بەخالێك بەسەر گۆنای جوانی ژيانەوە،
ئەوكاتە پێتان دەڵێم:
شاعيرێك بەڕێوەيە
شاعيرێك بەڕێوەيە، پەرژين شكێنە
شاعيرێك بەڕێوەيە، لە ترپەكانی دڵی زەويدا ژيان ئەچنێت.

* * *

نەهاتووم سەبەتەكەم پ□ بێت لە سێوی خۆشبەختی
نەهاتووم ڕەنگی كێوەكانم لە خۆم بسڕمەوە و، گونديی بوون لە خۆما دەركەم
نەهاتووم چاوەكانم پڕكەم لە جوانييەكانی شار و، ناخيشم خاڵی بكەمەوە لە فڕين
هاتووم نائومێدی لە كێڵگەی دڵی ئێوەدا بچێنم
هاتووم هەموو ئەو پەنجەرانە بشكێنم، لەنێوان كۆنو نوێدا بيبنين تەڵخ ئەكەن
هاتووم هەموو ئەو دەرگايانە قفڵكەم، كراونەتەو□ ب□وتاندا تا بتانبەنەوە سەر خەوە كۆنەكە.
چۆن هاتووم ئاواش دەڕۆمەوە
وەك گوڵێك تۆ بەس جوانييەكەم دەبينی
بەڵام، نازانی كە دڕكێكم چەقی بە پەنجەيەكتا ئەوكات ئازارەكەم جوانیەكەمت لە بير دەباتەوە.
تۆ بەس هێمنیەكەم دەبينی
بەڵام نازانی، كە ڕەشەباكەی ناخم هەڵيكرد، ك□ پری هەموو ئومێدەكانت تارومار دەكات.
چۆن هاتووم ئاوا دەڕۆمەوە
ب□ ئەوەی دڵنيابی رێگاكەم وناكەم،
سەيری ڕوناكی ئاگرەكەم بكە.

نەبەز گۆران

-________________

پەراوێزەكان:

-*(قوبادی) مەبەست لە شاعيری سەدە كۆنەكان (خانای قوبادی)ييە، كە يەكێكە لە شاعيرە كوردەكان بە شێوە زاری هەورامی و بە سەبكێكی كوردی شيعری نووسيوويي□تی.
-**(..) ئەم دێرە، پيچەوانەی دێڕێكی شاعير(سوهرابی سپهری)ييە، كە

پێی وایە/ داکەندی پێڵاوەکان و رۆیشتن بە پێی پەتی، بۆ هەستکردنە بە کەند و لەندەکانی زەویی.

_***(باستامی) مەبەست لە بناغەدانەری تێگەیشتنی نوێیی دونیای سۆفیگەری (بایەزیدی باستامی)ییە.

_****(..) ئەم دێرە پێچەوانەی ئەو تێگەیشتنە ئاینیو□یە، کە (ئیبراهیم)پەیامبەر، بتە بچوکەکانی شکاند و قوڵنگەکەی دا بەدەست بتە گەورەکەوە. بەڵکو ل□ب□ری ئەوە، لەم رۆژگارەدا پێویستە بتە گەورەکە بشکێنرێت و قوڵنگیش نەدرێتە دەست هیچ بتێکەوە.

_*****(بێسارانی) مەبەست لە بێسارانی شاعیرە. ئەو شاعیرەی بە سەبکێکی کوردی و بە شێوەزاری هەورامی شیعری دەنووسی و، ئەم کۆپلە شیعرە کورتانەی ئێستا ئێمە دەیانووسین، بناغەدانەرەکەی ئەم شاعیرە بووە.

_******(قازی) مەبەست لە قازی محەمەدی گەورەیە، ئەو پیاوەی خۆی لە سێدارەدا، بۆئەوەی رۆحە زیندوەکەی کورد هەمیشە بە ئاگابێت.

فرمێسکی گیا … جەلال عەبدووڵا ساڵح

…

ئاسمان بۆ تەنیا یە؟
کراسی گڕی هەتاوی هەیە
کەی سەرمای بوو لەبەریەکات
تریفەی مانگ
هەمیشە سەمای بۆ دەکات
هەور لە ئامێزی دەگرێت
مەل هەڵدەفڕێت بۆ باوەشی
عەتری باخی پێش کەش دەکات

…

دەریا بۆ بێزارە ؟
شەپۆلێکی سیحری هەیە

شەوان گۆرانی بۆ دەڵێت
بۆق بە قۆڵی شکاوەوە دەیلاوێنێت
زەریان لە لای دەستی چەپی
تۆفان لە بەشی ڕاستی یەوە
دڵنەوایی دەداتەوە

…

من گوندێکی شان شکاوی
تەنیشت ڕووبارێکی وێل بووم
ژەنڕاڵی جەنگی سەدەکان وێرانی کردم
کانییەکی ژێر سێبەری
دارگوێزێکی ئێوارە بووم
نیوەشەوێ
تاشەبەردی ڕێکەوتێکی ڕۆژهەڵاتی سەری بڕیم
نیشتمانێکی گەنم ڕەنگ بووم
وەک نانی کۆشی هەتیوو
سەگەکانی سەر سنوور ڕفاندمی
هاوڕێی شاعیرێک بووم لە ڕەگەزی تاوس
یەکێ لە عەشیرەتەکانی کەڵەشێر
ئێوارەێێ لەسەر ماچی کچێ کوشتی

.…

بگەڕێوە بۆ لام
ئەی زەنگیانەی ژێر بارانی حەوزی تەنیا
ئەی هەناسەی شیعری غوربەتی نیوەشەو
ئەی سروودی ڕێی نەبڕاوەی سەفەری دوور
ئەی ڕێحانەی بیرەوەری ناو تاقی نوور
لە هەموو شوێنێک بۆنی بارووت و
دوکەڵی جەنگی دێت
تەنها بەرهەیوانەکەی من
ڕەنگی بەفرە و
پڕووشە سەمای تیا دەکات
باران گۆرانی بۆ دەڵێت

…

بگەڕێوە بۆلام

ئەی گێلاسی ڕژاوی کۆشی باخ
لە هەرشوێنێ ڕەنگ دەبینم
پرسیاری تۆی لێ دەکەم
عەسری پایز
گیرفانی بات بۆ دەگەڕێم
ئێوارەی زستان
پاڵتۆی زریان

...

کە گەڕایتەوە پێم بڵێ
چۆن تاشەبەردی
ئەم سەدەی دابڕانە خوێناوییە بجوڵێنم
هەزار سەرباز بە چەکەوە
لەسەر شانی ڕاوەستاوە

...

بگەڕێوە بۆ لام
ئێستا لە ڕێحانە بێهێزترم
تەنها ئاو دەناسم و
لەگەڵ چەمێک ڕیگا دەبڕم
قۆڵی شیعرێکم گرتووە
نازانم دەمبا بۆ کام کەلاوەی
خەیاڵی بیرەوەری

...

بگەڕێوە بۆلام
ئەی هەناسەی گوڵ
ئەی دڵی دەریا
نە ماسی گرم قولاپم هەبێ
نە تفەنگم گولە
نە ژانڕاڵم سووپا

...

مرۆڤێکی ماندووم
ئەژیم و دیواری زەمەناکن ڕەنگ دەکەم

چرکەی دەی شەمەندەفەرەکان دەژمێرم
بگەڕێوە من لەسەر سەفەرم
ماڵ ئاوا
ئەی دوکەڵی کەڵیتی سووتاوی بیرەوەریم
ئەی ئاڵای شەکاوەی غوربەتی ڕێی دوورم

...

بەیانی زوو بگەڕێوە
پێش ئەوەی نیوەڕۆ هێرش بێنێ
هەنگاوێکی ماندووم
نامەم بە سەفەر و ڕێگا
جێگەیەکم هەر دەڕۆم و
ناگەم بە باوەشی دەریا
مرەڤەکم ماڵم ئاوە
بیرەوەریم
فرمێسکی گیا

...

جەلال عەبدوڵا ساڵح

ئایا ڕێگایەکی تر بۆ بەدەستهێنانی موچە هەیە؟ ... ئاسۆ کمال

“حکومەت وەڵام ناداتەوە ڕێگاچارە ئەوەیە یان درێژە بەمانگرتن و کار راگرتن بدەین یان لیژنەیەکی ١٥٠ کەسی پێکبێنین و لەداهاتی خۆمان موچە دابین بکەین و زیادەکەی بنێرین بۆ سەروی خۆمان. ”
ئەمە قسەی نوێنەرانی فەرمانبەرانی کۆمەڵگەی باجەکان لە سلێمانی بۆ نێچیرڤان بارزانی و قوباد تاڵەبانی. ئەم وەڵامە پێ بە پێستی حکومەتی ئەم دوو مافیا گەنجەیە کە بڕیاریان داوە سفرەی کرێکار و

فەرمانبەر و مامۆستای ئەم هەرێمە خاڵی بکەنەوە تاکو دەی بانکی نەسودەوەیەتی ڕازی بکەن بە قەرزوەرگرتن و پارەی داهاتی نەوت و وەزارەتەکانی ئەم هەرێمە لە حسابی شەخسی خۆاین لە بانکەکانی دەرەوە و ژێرزەمینەکانی ناوەوەی کوردستاندا تا بن دیوار هەڵچنن. ئەم هۆکاری ئەم کەمکردنەوەی موچەیەیە بەناوی درۆی پاشەکەوتەوە. هەربۆیە نە بەرزبونەوەی نرخی نەوت و نە تێپەڕبونی قەیران کۆتایی بەم بڕیارەی حکومەت ناهێنێ و تاکو داهات لەژێردەستی ئەمانەدا بێت بەشی خەڵک دەبێتە نەچیری دەستی ئەم ڕاوچیانەی موچە.

بێگومان ئەم وەڵامەی فەرمانبەران ،کە خۆیان داهاتی فەرمانگەکان دابەش بکەن ، بە قوربانی نابێ و هەربۆیە دوای زیندانی کردنی بەشێک لە نوێنەرانی فەرمانبەرانی کۆمەڵگەی باجەکان لە سلێمانی ئێستا بڕیاری تەرحیلیان داون.

کرێکار و فەرمانبەر زۆر جار توشی شەڕی سەختی لەم جۆرە دەبنەوە. ئێمە کۆمەڵێک کرێکاری کارگەی ساردەمەنی گوڵزار بوین لە هەشتاکاندا مانمان گرت و خاوەن کار دەرگای کارگەی لێ داخستین و ناردینیەوەبۆ ماڵەوە. کاتێ بەم بڕیارە ڕازی نەبوین چوینەوە ناو کارگە و وتمان خۆمان کارگە ئیش پێ دەکەین و موچەی خۆمان پێدادەکەین ، خاوەن کارگەی کورد ئەوکات وەک ئەم بەڕیوبەرانەی باج بەم بڕیارە بوێرانەیەی ئێمە شێت بوون و پۆلیسی بەعسی بۆ هێناین و زیندانیان کردین و توانیان دەرمان بکەن. ئێمە پیشەی هەموو دەسەڵاتێکی سەرمایەدارە، جا خاوەن کارگەیەکی بچوک بێت یان خاوەن حکومەتێکی گەندەڵ، بەعسی بێت یان یەکێتی و پارتی. ئەم پیشەیە بریتیە لە دزی و پاوانی داهات و هەڕەشەی گرتن و ترحیلی کریکار و کارمەند و مامۆستا. بەڵام ئایا حکومەتی هەرێم چەند نوێنەر سزا دەدا و ترحیل دەکا. ئایا بە ترساندنی چەند نوێنەرێک دەتوانێ کۆتایی بەم مانگرتن و بایکۆت و ناڕەزایەتیانە بهێنێ؟

بێگومان ناڕەزایەتیەکان لەوە بەرفراوانترن کە بەم جۆرە هەڕەشە و سزایانە تەواو بن و کۆتاییان پێ بێت بەڵام نابێت ڕێگە بەم حکومەتە بدرێ کە سەرەڕای نەدانی موچە هێرش بکاتە سەر نوێنەرەکانمان. ئێمە دیفاع کردن لەم نوێنەرانە دیفاعە لە موچە و مافی مانگرتن. دەبێ خواستی هەڵوەشاندنەوەی بڕیاری ترحیل و سزادانی کارمەندانی فەرمانبەرانی کۆمەڵگەی باجەکان لە سلێمانی ببێتە داوای ئەو تۆڕە سەراسەرییەی لە دەستەی ناڕەزایەتیەکانی خەڵک دروست بوە و بەرامبەر بەم بڕیارەی وەزارەتی دارایی وپیشەسازی و حکومەتی هەرێم بوەستنەوە. ئێمە شەڕی دیفاعە لە سەنگەرێکی ئەو جەبهەیەی کە ئێمە بەدرێژایی شاروشارۆچکەکانی کوردستان کارمەندان و مامۆستایان و خەڵکی هەژار دژ بە بڕیاری حکومەت بە برسیکردنی

خەڵک ڕاوەستاوە.
سەرەڕای ئەم پشتگیرییە لە فەرمانبەرانی کەمەڕگەی باجەکان لە سلێمانی گرنگە ئەو داخوازییەی ئەوان بە سەرپەرشتی داهات لە فەرمانگە و کارگە و وەزارەتەکاندا ببێت بە خواستی ناڕەزایەتییەکان. ئەگەر ئەو سەدان هەزار کارمەندەی کوردستان داوابکەن کە پێویستە لیژنەی کارمەند و مامۆستا و کرێکار پێک بێت بۆ سەرفکردنی موچە لەداهاتی وەزارەتەکان و فەرمانگەکان ئەوا ئەم دۆخەی ئێستا بەرەو باشتر دەگۆڕێت کە حکومەت زۆرباکی نیە بە وەستانی کەرتی خوێندن و خزمەتگوزارییەکان و دەیەوێت خەڵک خۆی بەناچاری و بەبێ دەستکەوت کۆتایی بە مانگرتن و بایکۆت بهێنێ.

ئێمەش ئەم پێشنیارەی فەرمانبەرانی کەمەڕگەی باجەکان لە سلێمانی کە با خۆیان سەرپەرشتی داهات بکەن پێویستە هێزی هەمو دەستە و گروپەکانی ڕێکخەری ناڕەزایەتییەکانی لەدەور کۆببێتەوە و ڕێگای چۆنیەتی بەشداری کارمەندان پەیدا بکەن لە ئیدارەی داهات و وەرگرتنی داهات لە حکومەتی مەرکەزی و ناچارکردنی بەڕێوەبەرایەتییەکان بە دابینکردنی موچە لەداهاتەکان . ئاشکرایە کە ئەمە شەڕێکە دەبێ لەگەڵ دەسەڵاتێکی مافیا و دەزگا سەرکوتگەرییەکانی بکرێ بەڵام لەگەڵ ئەم حکومەتەدا نا بەرپرس و گەندەڵەدا تەنیا ڕێگای دابینکردنی موچەی فەرمانبەران و ڕانەوەستانی خوێندن و خزمەتگوزارییە تەندروستی و کۆمەڵایەتی و گشتییەکان شەڕە لەسەر ئەوەی خەڵک چۆن دەبێ خۆی دەوری هەبێ لە سەرپەرشتی داهاتی کوردستاندا. لەگەڵ حکومەتێکدا کە مانگرتن بە لەکۆڵ بونەوەی مەسرەف دەزانێ ڕێگاچارە دەستبردنی ڕاستەوخۆ و فشار دروستکردنە بۆ لێسەندنەوەی داهاتی خەڵک. ئەمە تەجروبەی ٢ ساڵی ڕابردوی بایکۆتە کە لە حاڵەتی پاسیفەوە دەیکاتە جوڵانەوەیەکی ئاکتیف بۆ بەدەستهێنانی موچە. ئێمەش هیچ ڕێگایەکمان بۆ نەماوەتەوە جگە لەوەی ئیرادە و هێزی یەکگرتوی کارمەندان و مامۆستایان و کرێکاران نیشانی ئەم دەسەڵاتە سەرمایەدارە مافیاییە بدەین. نیشانی بدەین کە ئێمە لەوان باشتر دەتوانین ئیدارەی کەمەڕگەی کوردستان بکەین و دەتوانین لەداهاتی کوردستان نەک هەر موچەی تەواو بەڵکو خۆشترین گوزەران و پێشکەوتن دابین بکەین. ئەم دەسەڵاتە دەبێ لە خەڵکی کوردستان ئەم دەنگ و ئیرادەیە ببیستێ ئەگینا لەسەر سیاسەتی برسی کردن و کۆیلەکردنی کردنی خەڵک بەردەوام دەبێ.

ئاسۆکمال

ئومێدی ئۆج ئالان کۆتای هێنانە بەچەمکەکانی دەوڵەت نەتەوە ... تاهیر حاجی حەسەن

ئومێدی ئۆج ئالان کۆتای هێنانە بەچەمکەکانی دەوڵەت نەتەوە، ئاخۆ پەکاکا بەشوێن هەمان ئومێدەوەیە یان دەوڵەت نەتەوە تۆختر دەکاتەوە؟

هەرکەسێک مانیفێستەی شارستانی دیموکراسیەتی خوێندبێتەوە ئەوا تێدەگات لەوەی ئۆج ئالان بۆچی خۆی هیلاک کردوە بەنووسینەوەی ئەو پەرتوکە پێنج بەرگیەوە لە نێو زیندانی ئیمراڵیدا.
کەی دەوڵەتانی ناوچەکە لەماوەی یەک سەدەی ڕابردودا هەڵگری پێگەی پاراستنی دەوڵەت نەتەوە بوون.چونکە پاراستنی ئەو پێگەیە بەخۆی لە بەرژەوەندی چینی دەسەڵاتدارە ناسیۆنالیستیەکاندا بوە. یانی پاراستنی پێگەی چینایەتی چینی دەسەڵاتداری چەوسێنەر لەژێر دروشمی دەوڵەتی یەک نەتەوەو دەوڵەتی یەک زماندا. لەم نێوەندەیشدا ئەوی سوود مەند بوو کەی گشتی کۆمەڵگە نەبوە، بەڵکو تەنها ئەو چینە دەسەڵاتدارە بوە کە کەی جومگە ئابوریەکانی لەژێر دەست نابوە. بەم پێوەرە بەمان ڕوون دەبێتەوە کە چەمکی دەوڵەت نەتەوە بەهیچ شێوەیەک پارێزەری بنەما دیموکراسی و بنەما یەکسانیخوازیەکان نەبوە، بەڵکو لەژێر ئەو دروشمەدا پەرە بەقورسترین شێوازەکانی چەوسانەوەی چینایەتی دراوە. بەکارهێنانی چەمکی نەتەوە پەرستی، بەغەیری هێنانی قازانج بۆ چینی دەسەڵاتدار هیچ ئاکامێکی سوود بەخشی بۆ چینوتوێژەکانی ژێرەوە نەهێناوە. پرسیار ئەوەیە: ئاخۆ بۆچی ئۆج ئالان دێت و ئەو چەمکە ڕەت دەکاتەوە؟ ئایا تەنها لەبەر ئەوە بوە کە نەتەوەی کورد لەو نێوەدا هیچ سوود مەندیەکی بەدەست نەکەوتوە یان لەبەر ئەو هۆکارە بوە کە ویستویەتی یان گەیشتۆتە ئەو بڕوایەی کەچەمکی دەوڵەت نەتەوە تەنها لە بەرژەوەندی چینی دەسەڵاتداردایە، ئیتر سەر بەهەرچ نەتەوەیەک بێت؟ ئەو چینەی کە ژێرخانی ئابوری قۆرخ کردوە، بەهەمان شێوەیش توانیویەتی زاڵ بێت بەسەر سەرخانە کۆمەڵایەتیەکانیشدا.

ماركس كاتێک دەتەوێ مەیدانی سیاسیەوە،ڕاستەوخۆ دەستی بەژێرخانی مادی ئابوری برد،لەو ڕێگایەوە هات و شیکردنەوە زانستیەكانی خۆی پێشخست و دیاردەو ململانێ چینایەتیەكانی دایە بەر ڕەخنەو شیکردنەوەی زانستیانەی بێكرد. سەركەوتنی ماركس و هاوڕێی هەمیشەیی ئەنگڵس لەوەدا بوو كە هاتن و لەو ژێرخانە ئابوریەوە سەرخانی كۆمەڵگاكانیان ڕوون كردەوە یان بەر ڕەخنەی زانستیاندا، ئەگەر بهاتباو بە پێچەوانەوە شرۆڤەكانی خۆیان پێش بخستایە، ئەوكات نەیان دەتوانی بەسەركەوتنی زانستیانە بگەن. گەڕانەوە بۆ لێک تێگەیشتنی بنەما جەوهەریەكانی ماركس دەتوانێت ڕاستی ئەو ڕستەیە یەكلا بكاتەوە. ئەج ئالانیش دوای ئەو خەباتە سەخت و بێ وچانەی دەستی دابویە،گەر شارەزاییەكی باشی لە مێژووی ڕابردوی مرۆڤایەتی وەچنگ نەخستبایە، ئەوكات نەی دەتوانی بگاتە ئەو قەناخەی كە وەرچەرخانێک بهێنێتە مەیدانەوە،گەرچی لەڕوی تیئۆریكیشەوە بوبێت.
بەپراكتیک كردنەوەی چەمک و تێزەكانی ئەج ئالان پەیوەستە بەڕەت كردنەوەی مۆدێرنێتەی سەرمایەداریەوە. ئەم تێزە گەلێک گرنگە، بەڵام ئاخۆ پراكتیزەكەرانی هاتوون بەجدی كار لەسەر ئەو چەمكە بكەن، یان خافڵ گیرانە كەوتونەتە نەو تەڵەی جاڕ جاڕەكە ئاسای مۆدی برەو دان بەچەمكی پارێزەرانی دەوڵەت نەتەوەوە؟ ئەم پرسیارە لەڕوی مادییەوە پێویستی بەهەڵوەستە كردنی جدی هەیە. ئێستا ئەج ئالان بەقورسترین شێواز لەلایەن پارێزەرانی دەوڵەت نەتەوەی سەرمایەداریەوە كەی دەرگاكانی زیندانەكەی، بەپۆڵاینترین جۆری قوفڵەكان كڵۆم كراوە، ئەویش تەنها لەبەر ئەوەی هەڵگرانی ڕێبازەكەی ئەو سەریان لە بشێوێت كە سەرۆكەكەیان چی لەوان دەوێت؟ ئەج ئالان خوازیاری ئەو چەمكە نیە كە ئەو بكرێتە ئەفسانەو چیتر كەس نەتوانێت وەک ئەو بێتە مەیدانەوە، بەپێچەوانەوە، ئەو مرۆڤە خاكیە لەیەک كاتدا ئانارکیست و سۆسیالیستە خوازیاری ئەوەیە، هەركەسێک ئەج ئالانێک بێت، بەڵام بەو مەرجەی بتوانێت هەڵگری ئامانج گەلێكی یەكسانیخوازانەو ئازادیخوازانە بێت. من ئاوا لەئەج ئالان تێگەیشتووم، ئەویش لەڕێی پەرتوكەكانیەوە، گەرچی هێشتا لەڕیەكی تێدایە لەسەر مەسەلەی چێنیەتی بەڕێوەبردنی ژێرخانی كومەڵگاوە.
لێرەدا ئەج ئالان وەک ماركس ڕوون و ڕەوان ناڵێت دەبێت بەرپاكردنی شۆڕشی كۆمەڵایەتی لەلایەن چینی كرێكارەوە بێت، گەرچی ناوی پارتەكەی ئەج ئالان بەكرێكارەوەیە، ئەم گومانە لێكدانەوە زۆر هەڵدەگرێت.
لەلایەک ئەج ئالان لەنووسینەكانیدا دیار دەبێت كە بڕوای بەسۆسیالیزمی زانستی هەیە وە لەلایەكیتر بڕوای بەخەبات و ڕەنجی پێغەمبەرەكان هەیەو لەلایەكی تر ڕەخنەی لەكەی فەلسەفەی ڕۆژئاوا هەیە كە بۆچی نەیان توانی هەڵوەستی پۆزەتیفیان هەبێت لەبەرانبەر

ئ□و م□ژووى كەسەرەتاكەى لە ميزۆپۆتامياوە سەر چاوە دەگرێت؟ لەلايەكيتر دەبينين ئۆج ئالان بڕوادارە بەنيتشە كە لەسەر زەردەشت هاتوەتە دەنگ و پەنا بۆ فەلسەفەكەى دەبات.

ئۆج ئالان خاوەن جيهانبينىەكى تايبەتەو كرداريكردنەوەى فەلسەفەكەى پێويستى بەشر□ق□ى دەقيقتر هەيە. بەڵام هەرچۆنێك بێت، ئەو مر□ق□ك□و ناتوانێت هەم لەنێوەندى بۆشاى ئاسماندا بێت و، وەهەم لەسەر زەويش بێت، مەگەر ئەوكاتەى دەرفەت هەبێت و ئەم پرسە ڕووبەڕوى خودى خۆى بكرێتەوە، يان ئەوەتا ئۆج ئالان تەنها خەمى لاى گەلانى ڕۆژهەڵاتە تا بتوانن خۆيان ڕزگار بكەن لەدەستى كاپيتاڵيزمى دەوڵەتانى ڕۆژئاوا يان دەبێت چ شارەزاييەك هەبێت لەپشتى وەلاوە نانى چەمكى دەوڵەت نەتەوەوە؟ ئاخۆ بەرپاكردنى كونگرەى نەتەوەيى كوردى هەڵگرى هەمان چەمكى پان ناسيۆناليستى نايب□ت كە مێژوويەكە ئێمە شاهيدين لەناوچەكەدا؟ ئاخۆ دەسەڵاتدارانى باشورى كوردستان لەهەمان چينى بۆرژوا نەتەوەپەرستى سەردەست نين كە بەكردارى لەماوەى ئەم بيست و پێنج ساڵەى دەسەڵاتدارێتياندا نيشانيان داوە؟ ئاخۆ كۆنگرەى نەتەوەيى گەر بەئەنجام بگات، دەبێت كام بەرژەوەندى چينايەتى تێيدا زاڵ بێت يان دەبێت هيچ بەرژەوەنديەكى چينايەتى بونى نەبێت؟ ئاخۆ كارێكى وا ڕێى تێدەچێت كەلەدەرەوەى پێشخستنى بنەما چينايەتيە زاڵەكان بتوانرێت ئەڵتەرنايڤێكى جياوازتر پێشبخرێت؟ گەر وايە، ئەو ئەڵتەرناتيڤە چيە؟ ئايا تەنها بەرو پێشبردنى مۆدێرنێتەى خۆسەرى ديموكراتيانە نيە؟ ئاخۆ لەكاتێكى وادا بەرەى بۆرژوازى باشور ئامادەيە واز لەو بەرژەوەنديە چينايەتيانەى خۆى بهێنێت؟ يان لەم نێودا خودى ئۆج ئالان و پێكاكا دێن و هەم خۆيان دەخەڵەتێنن و هەم چينە بەرهه□مهێنەرە زەحمەتكێشەكەش دەخەڵەتێنن؟ ئەم ناڕونيە بۆخۆى دەبێتە مايەى دەردى سەرى بۆ خودى پێكاكاو خودى چينوت□و□ژە زەحمەتكێشەكانى كورد زمانيش. ئێستا كۆى گشتى چينوت□و□ژە زەحمەتكێشەكانى كورد زمان وا لە ئۆج ئالان تێگەيشتوون كە ئەو باشترين سەرۆكى نەتەوەپەرستى كورد زمانە. چونكە دژى توركە بەگشتى؟ ئاخۆ ئۆج ئالان بەم شرۆڤە ڕاسيستيە ناسيۆناليستيە ڕازيە؟ يان ئۆج ئالان تەنها بوە بەهێمايەك و چيتر كار بەفەلسەفەكەى ناكرێت، بەڵكو تەنها بۆ خرۆشاندنى جەماوەرى زەحمەتكێشى كورد زمان بەكار دەهێنرێت تا لەدژى ناسيۆناليزمى چواردەور وەگەڕ بخرێن؟

دەوڵەتى ئاك پارتى بەڕێبەرايم□تى ئ□ردغان، لەهەرە جۆرى شۆفێنيستە تێكەڵەكەى ناسيۆناليزم و مەزهەب گەرايي□دا، و□پارێزەرى تەواوى بنەماكانى سيستەمى سەرمايەدارىە. ئەم دەوڵەتە ئيسلاميە ناسيۆناليستە بۆرژوازيە پارێزەرى بنەماكانى دەوڵەت نەتەوەيە، يانى برەودان بەچەمكەكانى ڕەگەزپەرستى و شۆفێنيزمى قەومى. ئاخۆ گەر

لایەنی دژی ئەم چەمکە بخوازێت ئەو فەلسەفەیە نابووت بکات دەبێت دژی ئەو فەلسەفەیە خەبات بکات یان خۆیشی ببێتە هەڵگری هەمان چەمک؟ بۆرژوازیەتی باوی ناوچەکە، هەڵگری ئەو چەمکانەی دەوڵەت نەتەوەن،جا چ تورک زمان بن یان فارس زمان یان عەرەب زمان یان کورد زمان. پارێزەرانی چەمکی دەوڵەت نەتەوە پێک هاتەیەکن لە بەشی چینی سەرداری ئەو کۆمەڵگیانەو لەڕووی هەلومەرجی زاڵەوە کۆی ئیمکانیاتی مادیان لەژێر دەستدایە،کەواتە لەم ساتەدا چ جیاوازیەک هەیە لەوەی پەکاکا بەرگری لە بنەماکانی کوردایەتی بکات لەگەڵ ئەو پێگانەی پان عەرەبیزم کە بەرگری لە نەتەوەی عەرەب دەکات، یان تورکیزم بەرگری لە نەتەوەی تورک دەکات یان فارسیزم بەرگری لە نەتەوەی فارس دەکات؟

لەدوای شکست دان بە شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی 1979 وە تا ئێستایشی لەگەڵدا بێت،وە پێشتریش،کۆی وڵاتانی ڕۆژهەڵات لەژێر هەیمەنەتی بنەما بەرژەوەندیخوازیەکانی دەوڵەتانی زلهێزی سەرمایەداریدایە.کۆی ئەو دەسەڵاتانەی تا ئێستا لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتدا بونیان هەیە،هەر لەکاتی هاتنە سەر حوکمیان تا ساتی وەدەر خستنیان بە ئەندازەیەکی زۆر پەیوەست بوە بەخواست و ململانەی نێوان بەرژەوەندیەکانی زلهێزانی جیهانەوە.

لەدوای ڕوخانی دەسەڵاتی ڕژێمەکەی سەدامەوە، ناوچەکە تادێت بەرەو جەنگ و ماڵ وێرانی زیاتر دەچێت و کۆی هاوکێشەکانی سەردەمی دوو قوتبی بەرەو لێک هەڵوەشاندنەوەی یەک جاری دەبرێت. ئەو ئامانجەی دەوڵەتی زلهێزی سەرمایەداری ئەمریکاو هاوپەیمانەکانی بەشوێنیەوەن لە ناوچەکە،جێگیر کردنی ئابوری بازاڕی ئازادە، یانی کۆتای هێنان بەو شێوە دەستکەوتەی مێژووی پێش ئەو جەنگەو کۆتای هێنان بەو چەمکانەی دەوڵەت لە ئێستەی خۆی دەگرت.

ئەم لێک هەڵوەشاندنەوەیە،گەر بێت و لەژێر خواستی ئیرادەو هۆشیاری سیاسی چینایەتی چینە چەوساوەکەدا نەبێت،ئەوا دیسان گەلانی ئەو ناوچەیە مەحکومن بە لەدەستدانی کۆی ئازادیەکانیان و ئەو جۆرە ژیانەی هەیان بوە. زاڵ کردنی چەمکەکانی لیبراڵزمی ئابوری بازاڕی ئازاد، نەک ناتوانێت ببێتە مایەی بوژاندنەوەی ژێرخانی ئابوری و وەگەڕخستنی بەرهەمهێنانی کۆمەڵایەتی، بەڵکو لە قۆناخێکی واسەختدا،دەبێتە مایەی لوشدانی خودی کۆمەڵگەیش.

شۆڕشی ڕۆژئاوای کوردستان بەخۆی وەک یەکێک لە ئامانجە گرنگەکانی جێ بەجێکردنی ئەو مانیفێستەکەی ئەج ئالانە لەڕووی کرداریەوەیە، وە دەتوانین بڵێین زۆرترینی ئازادیخوازانی جیهان و بەرەی چەپی سۆسیالیستی سەرمەستن بەگرەوی سەرکەوتنەکانی ئەو شۆڕشە مەزنە لەزۆرترین لایەنیەوە،چونکە ئەو شۆڕشە هەڵگری بنەماکانی

بوژاندنەوەی ئیرادەی سیاسی چینوتوێژە زەحمەتکێشەکانی گەلانی ناوچەکەیەو لەهەمان کاتدا پێگەی ژنان بە ئازاد بونیان دەخاتەوەشوێنە ئەسڵییەکەی خۆی، یانی گەڕاندنەوەی بەهای مرۆڤ بونەکەی. وە لەلایەکی تر، کۆتای هێنانیەتی بەشۆڤێنیزمی قەومی و مەزهەبی و دینی. ئەم چەمکانە،لەنێو خودی مانیفێستەدا ئاماژەی پێکراوە.

دەوڵەتی ئەردۆ داعش،قۆناخەکە لەنێو قەیرانی دارای و قەیرانی ئابوری و قەیرانی سیاسیدایە، بەخۆ دەرباز کردنیش لەو کۆ قەیرانە،خۆش کردنی مەیدانی جەنگی قەومیانەو ناسیۆنالیستیانە باشترین دەرفەتە بۆی.چونکە کاتێک دەوڵەت نەتوانێت زاڵ بێت بەسەر قەیرانەکانیدا،ئەوا دێت و پەنا بە بەرپاکردنی جەنگ یان گێژاوێک دەبات، بە ئەردۆ داعشیش،باشترین وەڵام بەقەیرانەکانی وەگەڕ خستنی جەنگی ناسیۆنالیستیانەی شۆڤێنیستیەتی بوو لە دژی گەلی کورد و پەکاکا. ئەو دەوڵەتە ملیاردەها دۆلاری بەخەرج کردن دا،تا لایەنی بەرانبەر پەل کێشی نێو ئەو جەنگە ڕەگەز پەرستیە بکات و خۆی ڕزگار بکات لە بەرپابوونی شۆڕشی کومەڵایەتی. من وادەزانم، بەرەی پەکاکا، نەیتوانی لەئامانج و کێدەکانی ئەج ئالان تێ بگات و خۆی خستە نێو گەمەکەی ئەردۆ غانەوەو،وڵاتانی زلهێزی سەرمایەدارییەوە، یان ئەوەتا ئەج ئالان خوێندنەوەی دروستی بە واقیعە ماتەریاڵییەکە نەبووە تەنها وەک کەسێکی خەیاڵاوی لە واقیعی ڕوانیوە. ڕەنگە نەتوانین ئێستا وەڵامی ئەم پرسیارەی کۆتای بدەینەوە ئەگەر بێت و چاوەڕوانی ئاراستەی ئاڵوگۆڕەکان نەبین. بەڵام دەتوانم بڵێم،کەتێکەڵاو کردنی خواستەکانی چینوتوێژە زەحمەتکێش و چەوساوەکان و ئازادیخوازان لەنێو شەقامی تورکیا،(یانی ڕێگە خۆش کردن بە بەرپاکردنی ڕژانە نێو شەقامەکان لەکۆی ڕەگەزەکانی ناو تورکیا، بە وەستاندنەوەو بەرپەرچ دانەوەی ئامانجە گڵاوەکانی سەرانی دەوڵەت،کە خواستیان جیاوازی خستنە نێو چینوتوێژە هەژار کراوەکان بوە تا لەو ڕێگایەوە پەرە بەڕاسیزم و شۆڤێنیزمی قەومی بدەن،گەرچی بەیشیان کراوە بەتایبەت لەدوای کوداتە گوماناویەکەی 15/07/2016ئ وە،دەستی دەوڵەتی ئەردۆ داعش واڵاتر بوە بە جەخستنی بنەماکانی دەوڵەتێکی توتالیتاری) دەیتوانی بەقازانجی گشت بەرەی ڕزگاریخوازو ئازادیخواز بەخش و یەکسانیخواز بشکایەتەوە، نازانم بەچی هەڤاڵانی پەکاکا پەنایان بە ئەو ئەڵتەرناتیڤە نەبردو، لەبری ئەوە جەنگی نێو شارە کوردیەکانیان درێژە پێدا؟ کەچی ئاکامەکەی وا دەردەکەوێت کەلەبەرژەوەندی خواستەکانی دەوڵەت نەتەوە تەواو ببێت؟! ڕاستی گەر خوێندنەوەیەکی ماتەریاڵانە بە هەلومەرجە واقعیەکان نەکرێت،ئیتر لەهەرچ سات و

کاتێکدا بێت،دەکرێت باجی گەورەیش بدرێت، ک□ هەستانەوە بۆ قۆناخێکیتر دوادەخات. لەوڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناویندا، بەبێ بەرپاکردنی ش□ش□کی کۆمەڵایەتی لەکۆی بوارەکانی ژیاندا،زۆر زەحمەتە ڕێگا چارەیەکی تر هەبێت بۆ ڕزگار کردنی چینوتوێژە بەرهەمهێنەرو کرێ وەرگرەکان،کەوەک چینوتوێژێکی بەرفراوان لەنێو کۆمەڵگەدا بونیان هەیە. خودی ئەو چینە بەرفراوانە،تا ئەم ساتەیشی ل□گ□□□دا ب□□ت،لەلایەن سەرانی دەوڵەت نەتەوەی بۆرژوا قەومی و مەزهەبیەوە دەچەوس□□ن□ر□نەوە. ئیتر مەعل□ومە ئەو دوو ئایدۆلۆژیایە،ناتوانێت بێتەوە مەیدان لەژێرناوی ڕزگار کردنی گەلانی زەحمەتکێشی ناوچەکەدا.

تاهیر حاجی حەسەن.

28/10/2016